



ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥



ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਮਾਘ-ਫੱਗਣ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੫

ਫਰਵਰੀ 2014

ਜਿਲਦ ੫੭

ਅੰਕ ੧੧

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾਸਿੰਘਾ



ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੩
ਸੰਪਾਦਕੀ	੫
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿਤਰਣ	੭
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ	
ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ	੧੨
ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ	੧੫
ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ	੩੦
ਸਭਰਾਉਂ ਦੀ ਲੜਾਈ . . .	੩੪
ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ	੩੮
ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ : ਇਕ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ	੪੨
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ	੪੯
ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ	੫੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੁ-ਮਾੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ	੬੧
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੩੬	੬੯
ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ	੭੨
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ	੭੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੭੮

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ:

...ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ

ਫਲਗੁਨਿ ਮਨਿ ਰਹਸੀ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਭਾਇਆ ॥
 ਅਨਦਿਨੁ ਰਹਸੁ ਭਇਆ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ॥
 ਮਨ ਮੋਹੁ ਚੁਕਾਇਆ ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਇਆ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਘਰਿ ਆਓ ॥
 ਬਹੁਤੇ ਵੇਸ ਕਰੀ ਪਿਰ ਬਾਝਹੁ ਮਹਲੀ ਲਹਾ ਨ ਥਾਓ ॥
 ਹਾਰ ਡੋਰ ਰਸ ਪਾਟ ਪਟੰਬਰ ਪਿਰਿ ਲੋੜੀ ਸੀਗਾਰੀ ॥
 ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲਈ ਗੁਰਿ ਅਪਣੈ ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ ॥੧੬॥
 ਬੇ ਦਸ ਮਾਹ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ਭਲੇ ॥
 ਘੜੀ ਮੂਰਤ ਪਲ ਸਾਚੇ ਆਏ ਸਹਜਿ ਮਿਲੇ ॥
 ਪ੍ਰਭ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰੇ ਕਾਰਜ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾ ਸਭ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥
 ਜਿਨਿ ਸੀਗਾਰੀ ਤਿਸਹਿ ਪਿਆਰੀ ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਰੰਗੁ ਮਾਣੈ ॥
 ਘਰਿ ਸੇਜ ਸੁਹਾਵੀ ਜਾ ਪਿਰਿ ਰਾਵੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗੋ ॥
 ਨਾਨਕ ਅਹਿਨਿਸਿ ਰਾਵੈ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹਰਿ ਵਰੁ ਥਿਰੁ ਸੋਹਾਗੋ ॥੧੭॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ' ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ 'ਚ ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੱਗਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਾ ਗਿਆ, ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣਾ ਹੁਣ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਹੈ; ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਾ ਭਾਵ ਜੁ ਮਿਟ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਰੂ ਰਿਹਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਇਸ ਤੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਹਿਰਦੇ-ਘਰ 'ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਪਿਆਰਾ ਹਿਰਦੇ-ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ (ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ) ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਟਾਏ, ਕਿੰਨੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸੁਹਣੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਸਤਰ ਮੈਂ ਪਹਿਨੇ ਲੇਕਿਨ ਪ੍ਰਭੂ-ਰਾਜੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਦੀਵੀਂ ਘਰ-ਮਹਿਲ 'ਚ ਥਾਂ-ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ

ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਆਤਮਕ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਗਈ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਇਹ ਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ, ਮਾਲਕ, ਖਸਮ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ-ਦਿਸੇਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਭਾਵ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਨ ਪਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨਮੋਲ ਜਨਮ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੋਹ ਦੀ ਪਕੜ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਹਨੇਰ-ਗੁਬਾਰ ਵਾਲੀ ਅਸਹਿ ਹਾਲਤ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵੱਸਿਆ ਤੇ ਹਰ ਪਲ ਆਪਣੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਮਹਿਸੂਸਦੀ ਹੈ ਅਥਵਾ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਲਾਪ 'ਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਅੰਤਿਮ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ। ਸਭ ਦੁੱਖ, ਸਭ ਸੰਸੇ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦਸ ਅਤੇ ਦੋ ਕੁੱਲ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰੇਕ ਹੀ ਮਿਤੀ (ਏਕਮ, ਦੂਜ, ਤੀਜ ਆਦਿ) ਭਲੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਦੇ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਬੁਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਭਰਮ 'ਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਇਕ-ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਘੜੀਆਂ, ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਲ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹੂਰਤ ਭਲੇ ਹਨ, ਬਸ, ਸ਼ਰਤ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਰੂਹ ਦਾ ਉਹ ਰਾਜਦਾਰ, ਉਹ ਮਹਿਰਮ, ਉਹ ਸਦਾ ਇਕਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਵੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲ ਪੈਣ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸੰਵਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਰਨਹਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਵਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੀਜਣਾ ਹੀ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਸੰਵਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ (ਆਤਮਕ) ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ, ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਰੀ ਵੀ ਤਾਂ ਲੱਗਦੀ ਹੀ ਹੈ; ਉਸ ਉੱਪਰ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਘਰ ਵਿਚ ਤੂਠ ਕੇ, ਆ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਰੂਹ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੇਜਾ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਸੁਭਾਗ ਜਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਭਾਵ ਹਰ ਪਲ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਮਰਦੀ ਹੈ; ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਪਤੀ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਹੁਣ ਸਦੀਵੀਂ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਹੈ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ . . .

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ . . .

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਤਿਸੰਗਤ, ਸੇਵਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ “ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰੁ ਧਰਿ ਪੂਜਾ ਆਸਣੁ ਥਾਪਣਿ ਸੋਆ।” ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਚਰਨ ਪਾਏ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਜਗ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਆਪਣੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਫੈਸਲੇ ਵੀ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕਾਲਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ‘ਤੇ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ। ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਕੇ ਕਾਇਮ ਤੇ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਿਆ।

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਗਾੜ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ‘ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ’ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ’ ਬਣ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਹੰਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਰਥਨ ਦੇ ਕੇ ਟਿਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾ ਰਹੇ ਸੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਿੱਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ. ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ

ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੌਮ 'ਚ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿੜ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਲਾਨਾ ਖਰਚ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਅਰੰਭ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵਿਘਨ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਖੰਡਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਜਿੰਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸਿੱਖ ਓਨੇ ਹੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਥੇ ਲੈ ਕੇ ਜੈਤੋ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹੁਣ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ 'ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ' ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੪ ਈ: ਵਿਚ ਸ. ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਜਥਾ ਸ. ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਵਰਪਾਲ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਥੇ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੈਤੋ ਲਈ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਜਾਣਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਜਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਸਿਰਫ ਆਖਰੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਝੱਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 'ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ' ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਭੋਗ ਪਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਤਹਿਤ ਵਾਪਰੇ 'ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ' ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ। ਆਓ! ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰੀ ਰੱਖਾਂਗੇ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਡੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰੇ ਇਕ ਮੰਚ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ■

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿਤਰਣ

—ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਜੋੜਾਸਿੰਘਾ’*

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤ, ਭਗਤ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੇਧ ਨਾਲ ਇਕ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਲਈ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਰੋਸਾਏ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ੪੦ ਸ਼ਬਦ ੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਉੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਾਲੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਭਗਤ ਸਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤਿੰਨੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ-ਅੱਡਰੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਣੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ-ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਵਰਗ ਰਾਜਿਆਂ ਤਥਾ ਅਮੀਰਾਂ

*ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਲਾਸੀ ਜੀਵਨ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਧੀਨਤਾ-ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਵਰਗ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਬਹੁ ਵਿਆਹ, ਪਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵਰਗ ਜਿੱਥੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ ਉੱਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਰਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਨਕਰ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਚਾਰ ਅਧਿਆਇ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਉਹ ਉੱਚ-ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੀ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਪੰਡਤ-ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਸੀ ਜੋ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਕੌੜੇ ਪਰਿਣਾਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਏਕੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੁਜ, ਅਚਾਰੀਆ, ਸਵਾਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਆਦਿ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਸਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਕਟ ਸੰਬੰਧੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਲਾਸਮਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਮੁੱਲਾਂ, ਉਲਮਾਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਧਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤੀਜਾ ਵਰਗ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੀ। ਚੌਥੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਸਕ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੂਨਯ ਸਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਫੂਤ-ਛਾਤ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਵਰਗ ਐਸੇ- ਇਸ਼ਰਤ ਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਕਾਲ ਸੀ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਸਮੇਂ ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਵਾਲੇ

ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸੁਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਰਗ ਵੰਡ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ, ਤੀਜਾ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ, ਰੀਤੀ-ਅਫ਼ਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੌਥਾ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਖੰਡਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਿਪਰ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨ ਅਤੇ ਖੋਖਲੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਪਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਗਰ ਜਨਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ ਬਿਖਿਆਤ ਚੰਮਾਰੰ ॥

ਰਿਦੈ ਰਾਮ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਸਾਰੰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸੁਰਸਰੀ ਸਲਲ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਰੁਨੀ ਰੇ ਸੰਤ ਜਨ ਕਰਤ ਨਹੀ ਪਾਨੰ ॥

ਸੁਰਾ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਨਤ ਅਵਰ ਜਲ ਰੇ ਸੁਰਸਰੀ ਮਿਲਤ ਨਹਿ ਹੋਇ ਆਨੰ ॥੧॥

ਤਰ ਤਾਰਿ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਿ ਮਾਨੀਐ ਰੇ ਜੈਸੇ ਕਾਗਰਾ ਕਰਤ ਬੀਚਾਰੰ ॥

ਭਗਤਿ ਭਾਗਉਤੁ ਲਿਖੀਐ ਤਿਹ ਊਪਰੇ ਪੂਜੀਐ ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰੰ ॥੨॥

ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ ਕੁਟ ਬਾਂਢਲਾ ਢੋਰ ਢੋਵੰਤਾ ਨਿਤਹਿ ਬਾਨਾਰਸੀ ਆਸ ਪਾਸਾ ॥

ਅਬ ਬਿਪ੍ਰਪਰਧਾਨ ਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਡੰਡਉਤਿ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਸਰਣਾਇ ਰਵਿਦਾਸੁ ਦਾਸਾ ॥੩॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿਤਰਣ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਦੱਸਦਿਆਂ ਚਮਾਰ, ਛੀਬੇ, ਨਾਈ, ਚੰਡਾਲ, ਵੈਸ਼, ਢੰਢ (ਮਰੇ ਡੰਗਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ) ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਬਿਪਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੈਸ ਸੁਦ ਅਰੁ ਖੁੜੀ ਡੋਮ ਚੰਡਾਰ ਮਲੇਛ ਮਨ ਸੋਇ ॥

ਹੋਇ ਪੁਨੀਤ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਤੇ ਆਪੁ ਤਾਰਿ ਤਾਰੇ ਕੁਲ ਚੋਇ ॥੧॥

ਧੰਨਿ ਸੁ ਗਾਉ ਧੰਨਿ ਸੋ ਠਾਉ ਧੰਨਿ ਪੁਨੀਤ ਕੁਟੰਬ ਸਭ ਲੋਇ ॥

ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਸਾਰ ਰਸੁ ਤਜੇ ਆਨ ਰਸ ਹੋਇ ਰਸ ਮਗਨ ਡਾਰੇ ਬਿਖੁ ਖੋਇ ॥੨॥

ਪੰਡਿਤ ਸੂਰ ਛਤ੍ਰਪਤਿ ਰਾਜਾ ਭਗਤ ਬਰਾਬਰਿ ਅਉਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਜੈਸੇ ਪੁਰੈਨ ਪਾਤ ਰਹੈ ਜਲ ਸਮੀਪ ਭਨਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜਨਮੇ ਜਗਿ ਓਇ ॥੩॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੮੫੮)

—ਜਾ ਕੇ ਕੁਟੰਬ ਕੇ ਵੇਦ ਸਭ ਢੋਰ ਢੋਵੰਤ ਫਿਰਹਿ ਅਜਹੁ ਬੰਨਾਰਸੀ ਆਸ ਪਾਸਾ ॥

ਆਚਾਰ ਸਹਿਤ ਬਿਪ੍ਰ ਕਰਹਿ ਡੰਡਉਤਿ ਤਿਨ ਤਨੈ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾਸਾਨ ਦਾਸਾ ॥੩॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਸਮਾਜ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਗ ਵੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਾਰ ਜੁੱਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਹਰੇਕ ਜੁੱਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਹਠ ਕਰਮ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

—ਸਤਜੁਗਿ ਸਤੁ ਤੇਤਾ ਜਗੀ ਦੁਆਪਰਿ ਪੂਜਾਚਾਰ ॥

ਤੀਨੋ ਜੁਗ ਤੀਨੋ ਦਿੜੇ ਕਲਿ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਅਧਾਰ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੬)

—ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਨਿਗ੍ਰਹ ਕੀਏ ਟਾਰੀ ਨ ਟਰੈ ਕ੍ਰਮ ਫਾਸ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਊਪਜੈ ਤਾ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਉਦਾਸ ॥੮॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਕ ਉੱਚ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਾਡਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਹਲੇਮੀ, ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਫਿਕਰਾਂ ਰਹਿਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਵਾਕ ਹੈ:

ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥ ਦੁਖੁ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥

ਨਾਂ ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸੁ ਜਵਾਲੁ ॥੧॥

ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ਗਹ ਪਾਈ ॥ ਊਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਕਾਇਮੁ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥ ਦੋਮ ਨ ਸੇਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ ॥

ਆਬਾਦਾਨੁ ਸਦਾ ਮਸਹੂਰ ॥ ਊਹਾਂ ਗਨੀ ਬਸਹਿ ਮਾਮੂਰ ॥੨॥

ਤਿਉ ਤਿਉ ਸੈਲ ਕਰਹਿ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ॥ ਮਹਰਮ ਮਹਲ ਨ ਕੋ ਅਟਕਾਵੈ ॥

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਖਲਾਸ ਚਮਾਰਾ ॥ ਜੋ ਹਮ ਸਹਰੀ ਸੁ ਮੀਤੁ ਹਮਾਰਾ ॥੩॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉੱਜਲਾ ਹੋਵੇ; ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਜੀਅ ਸਕੇ; ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹਵੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕੇ; ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਵੰਡ, ਕਿਸੇ ਵੰਡੇ ਦਾ ਭੈਅ, ਸਹਿਮ ਨ ਹੋਵੇ; ਤੇਰੇ-ਮੇਰੇ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰਖ-ਸੋਗ ਛੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਹਾੜ ਤੇ ਮੋਰ, ਚੰਦ ਤੇ ਚਕੋਰ, ਦੀਵਾ ਤੇ ਵੱਟੀ, ਤੀਰਥ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਵਰਗਾ ਅਟੁੱਟ ਪ੍ਰੇਮ ਬੰਧਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:

ਜਉ ਤੁਮ ਗਿਰਿਵਰ ਤਉ ਹਮ ਮੋਰਾ॥ ਜਉ ਤੁਮ ਚੰਦ ਤਉ ਹਮ ਭਏ ਹੈ ਚਕੋਰਾ ॥੧॥

ਮਾਧਵੇ ਤੁਮ ਨ ਤੋਰਹੁ ਤਉ ਹਮ ਨਹੀ ਤੋਰਹਿ॥ ਤੁਮ ਸਿਉ ਤੋਰਿ ਕਵਨ ਸਿਉ ਜੋਰਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਜਉ ਤੁਮ ਦੀਵਰਾ ਤਉ ਹਮ ਬਾਤੀ॥ ਜਉ ਤੁਮ ਤੀਰਥ ਤਉ ਹਮ ਜਾਤੀ ॥੨॥

ਸਾਚੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹਮ ਤੁਮ ਸਿਉ ਜੋਰੀ॥ ਤੁਮ ਸਿਉ ਜੋਰਿ ਅਵਰ ਸੰਗਿ ਤੋਰੀ ॥੩॥

ਜਹ ਜਹ ਜਾਉ ਤਹਾ ਤੋਰੀ ਸੇਵਾ॥ ਤੁਮ ਸੋ ਠਾਕੁਰੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਵਾ ॥੪॥

ਤੁਮਰੇ ਭਜਨ ਕਟਹਿ ਜਮ ਫਾਂਸਾ॥ ਭਗਤਿ ਹੇਤ ਗਾਵੈ ਰਵਿਦਾਸਾ ॥੫॥੫॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੮)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ‘ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ’ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਵਰਗ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਹੋਰ ਸੰਤ-ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਜੋ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਰਥਿਕ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਾਡਾ ਸਦਾ-ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ

—ਡਾ. ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਕਰਮ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ— ਕੰਮ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼, ਉੱਦਮ, ਕਿਰਤ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਆਦਿ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ‘ਕਰਮ’ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ (ਆਤਮਿਕ) ‘ਕਰਮ’, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ‘ਕਰਮ’ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਤਮਿਕ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕੀਤੇ ‘ਕਰਮ’ ‘ਕਰਮ-ਕਾਂਡ’ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਸੰਧਿਆ, ਸ਼ਨਾਨ, ਜਪ, ਹਵਨ ਸੰਨਿਆਸ, ਮੰਤਰ, ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਦੇਵ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਖਟ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਤ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿੱਤਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲੌਕਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਸਾਰਥਕ ਪਾਰਲੌਕਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਅਰਥ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਬਹੁ ਕਰਹਿ ਅਚਾਰ॥ ਬਿਨ ਨਾਵੈ ਪ੍ਰਿਗੁ ਪ੍ਰਿਗੁ ਅਹੰਕਾਰ ॥

ਬੰਧਨਿ ਬਾਧਿਓ ਮਾਇਆ ਫਾਸ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਛੁਟੈ ਗੁਰ ਪਰਗਾਸ ॥ (ਅੰਗ ੧੬੨)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਾਰਥਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਵਿਖਾਵੇ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ:

ਦੂਧੁ ਤ ਬਛਰੈ ਥਨਹੁ ਬਿਟਾਰਿਓ॥ ਫੂਲੁ ਭਵਰਿ ਜਲੁ ਮੀਨਿ ਬਿਗਾਰਿਓ ॥੧॥

ਮਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਜਾ ਕਹਾ ਲੈ ਚਰਾਵਉ॥ ਅਵਰੁ ਨ ਫੂਲੁ ਅਨੂਪੁ ਨ ਪਾਵਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

*ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ-੧੪੩੫੨੧, ਮੋ: ੯੮੫੫੮-੫੧੦੧੪

...ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਰਪਉ ਪੂਜ ਚਰਾਵਉ॥ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਾਵਉ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੫)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮੰਦੇ-ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਦੁਆਦਸੀ-ਥਿਤੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਦੁਆਦਸੀ-ਥਿਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ‘ਕਰਮ-ਕਾਂਡ’ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਣਗੇ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਅਰਥ ਹਨ:

ਜੇ ਓਹੁ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਵੈ॥ ਜੇ ਓਹੁ ਦੁਆਦਸ ਸਿਲਾ ਪੂਜਾਵੈ॥

ਜੇ ਓਹੁ ਕੂਪ ਤਟਾ ਦੇਵਾਵੈ॥ ਕਰੈ ਨਿੰਦ ਸਭ ਬਿਰਥਾ ਜਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸਿਮਰਦਾ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ‘ਪੂਜਾ’ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਏਗਾ:

ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਆਸਨੋ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਉਰਸਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਕੇਸਰੋ ਲੇ ਛਿਟਕਾਰੇ॥

ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਅੰਭੁਲਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਚੰਦਨੋ ਘਸਿ ਜਪੇ ਨਾਮੁ ਲੇ ਤੁਝਹਿ ਕਉ ਚਾਰੇ॥

ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਦੀਵਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਬਾਤੀ ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਤੇਲੁ ਲੇ ਮਾਹਿ ਪਸਾਰੇ॥

ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਕੀ ਜੋਤਿ ਲਗਾਈ ਭਇਓ ਉਜਿਆਰੋ ਭਵਨ ਸਗਲਾਰੇ॥

ਨਾਮੁ ਤੇਰੇ ਤਾਗਾ ਨਾਮੁ ਫੂਲ ਮਾਲਾ ਭਾਰ ਅਠਾਰਹ ਸਗਲ ਜੂਠਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਸੁਰਸੁਰੀ ਸਲਲ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਰੁਨੀ ਰੇ ਸੰਤ ਜਨ ਕਰਤ ਨਹੀ ਪਾਨੰ॥

ਸੁਰਾ ਅਪਵਿਤ੍ਰੁ ਨਤ ਅਵਰ ਜਲ ਰੇ ਸੁਰਸੁਰੀ ਮਿਲਤ ਨਹਿ ਹੋਇ ਆਨੰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਵਿਚ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਮੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਮੱਤ ਵਾਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਖੁਦ ਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਗਿਣਦੇ ਹਨ:

ਖਟ ਕਰਮ ਕੁਲ ਸੰਜੁਗਤੁ ਹੈ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਿਰਦੈ ਨਾਹਿ ॥

ਚਰਨਾਰਬਿੰਦ ਨ ਕਥਾ ਭਾਵੈ ਸੁਪਚ ਤੁਲਿ ਸਮਾਨਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੨੪)

ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਸੁਆਸ-ਸੁਆਸ ਮਨ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸੰਤਾਂ ਅਥਵਾ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ (ਉਪਦੇਸ਼) ਸੁਣਨੀ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਰਾਮ-ਨਾਮ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਰੱਬੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ:

ਚਿਤ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਉ ਨੈਨ ਅਵਿਲੋਕਨੋ ਸ੍ਵਨ ਬਾਨੀ ਸੁਜਸੁ ਪੂਰਿ ਰਾਖਉ॥

ਮਨੁ ਸੁ ਮਧੁਕਰੁ ਕਰਉ ਚਰਨ ਹਿਰਦੇ ਧਰਉ ਰਸਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਾਮ ਨਾਮ ਭਾਖਉ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੪) ■

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ (ਬਟਾਲਾ) ਵਿਖੇ ਤਿੰਨ ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਹਲਕਾ ਬਟਾਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਤਿੰਨ-ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਤੋਂ ੩ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਤਕ ਗੁ: ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੨੪੦ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਨੋਕੋਟ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਬਧਾ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੈਂਪ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਜਥੇ: ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲ ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਜੈਤੋ ਸਰਜਾ, ਪਿੰਡ ਕੋਟਲਾ ਸ਼ਰਫ, ਅੱਡਾ ਬਿੰਦ ਧਾਰੀਵਾਲ ਅਤੇ ਗੁ: ਸਤਿਕਰਤਾਰੀਆਂ ਵਿਖੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੪੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ■

ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੪ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਗਰਾ*

ਜੀਵਨ-ਤੱਤ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ੧੦ ਲੱਖ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਡਾਇਨਾਸੋਰ ਵਰਗੇ ਭਿਆਨਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਇੱਥੇ ਰਾਜ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੀਵ ਇੱਥੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਬਣਮਾਨੁਆਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਡਾਰਵਿਨ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਈਬਲ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਮਾਨਸ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਜੋ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਡਾਰਵਿਨ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

-ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ॥

ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਬ੍ਰਿਖ ਜੋਇਓ॥

ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ॥ ਚਿਰੰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੬)

-ਪਸੁ ਪੰਖੀ ਬਿਰਖ ਅਸਥਾਵਰ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਿਓ ਅਤਿ ਭਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੮)

ਪਦਾਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰਕਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੁਕੀਟ (Ovum) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਅਨੁਕੀਟ ਦੇਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੰਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੀ ਹੋਂਦ ਤਾਂ ਇਕ ਅਨੁਕੀਟ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਰਕਤ ਕਿਰਮ ਮਹਿ ਨਹੀ ਸੰਘਾਰਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੪)

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਜਿਹੜੇ ਨਾਸਤਕ ਜਾਂ ਕਾਮ-ਪ੍ਰਸਤ ਲੋਕ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਬੜੇ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

—ਮਨਮੁਖਾ ਮਨਮੁਖਿ ਮੁਏ ਮੇਰੀ ਕਰਿ ਮਾਇਆ ਰਾਮ॥

ਖਿਨੁ ਆਵੈ ਖਿਨੁ ਜਾਵੈ ਦੁਰਗੰਧ ਮਝੈ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੨)

—ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹਸਣਾ ਸਉਣਾ ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ ਹੈ ਮਰਣਾ॥

ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਖੁਆਰੀ ਕੀਨੀ ਪ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਨਹੀ ਰਹਣਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

—ਜਲ ਕੀ ਭੀਤਿ ਪਵਨ ਕਾ ਥੰਭਾ ਰਕਤ ਬੁੰਦ ਕਾ ਗਾਰਾ॥

ਹਾਡ ਮਾਸ ਨਾਂੜੀ ਕੋ ਪਿੰਜਰੁ ਪੰਖੀ ਬਸੈ ਬਿਚਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ (ਜੁੜਨ), ਵਿਛੁੜਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੁੜਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੋਸ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

—ਜੁੜਿ ਜੁੜਿ ਵਿਛੁੜੇ ਵਿਛੁੜਿ ਜੁੜੇ॥ ਜੀਵਿ ਜੀਵਿ ਮੁਏ ਮੁਏ ਜੀਵੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

—ਤਨ ਮਹਿ ਮਨੁਆ ਮਨ ਮਹਿ ਸਾਚਾ॥ ਸੋ ਸਾਚਾ ਮਿਲਿ ਸਾਚੇ ਰਾਚਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵੀ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਅ-ਸੋਚ ਬਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਪੁੰਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਵਾਂਗ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

—ਦੇਹ ਛਿਜੰਦੜੀ ਉਣ ਮਝੁਣਾ ਗੁਰਿ ਸਜਣਿ ਜੀਉ ਧਰਾਇਆ॥

ਹਭੇ ਸੁਖ ਸੁਹੇਲੜਾ ਸੁਤਾ ਜਿਤਾ ਜਗੁ ਸਬਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੪)

—ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤਿ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੫)

—ਮਾਟੀ ਕੋ ਪੁਤਰਾ ਕੈਸੇ ਨਚਤੁ ਹੈ॥

ਦੇਖੈ ਦੇਖੈ ਸੁਨੈ ਬੋਲੈ ਦਉਰਿਓ ਫਿਰਤੁ ਹੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ ਕਰਤੁ ਹੈ॥ ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ ਲਗਤੁ ਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ, ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਗਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ:

—ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥ ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

—ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮਾਲਿ॥

ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

-ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਉਂ ਵੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਵੱਲੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਸੁੱਖ, ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਦੁਰਲੱਭ ਜੀਵਨ ਨਰਕ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

-ਮੂਰਖੁ ਭੋਗੇ ਭੋਗੁ ਦੁਖ ਸਥਾਇਆ॥

ਸੁਖੁ ਉਠੇ ਰੋਗੁ ਪਾਪ ਕਮਾਇਆ॥

ਹਰਖੁ ਸੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਉਪਾਇ ਖਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯)

-ਬਹੁ ਸਾਦੁ ਦੂਖੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੪)

-ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੁਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥

ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣਈ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

-ਅਧਿਕ ਸੁਆਦ ਰੋਗੁ ਅਧਿਕਾਈ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਹਜੁ ਨ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ, ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਦਾ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦਾ, ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ “ਅਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ ਅਤੇ ਧਰਤੀ,” ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਵਿਕਾਸ, ਵਿਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਮੁੜ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਇਕ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿੱਦਿਆ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਡੱਡੂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਖੂਹ ਅਗਾਹ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਬਸ! ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੀਵਾ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਹੀ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦੀਵਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀਵਾ ਬਾਲਿਆ ਉਦੋਂ ਦੀਵਾ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੀਵੇ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਰਜ ਕੋਲ ਠੂਠੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੱਤੀ ਵੀ ਵੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਵੇ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਹੋ ਵੱਡੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਾਂਗ ਸੂਰਜ ਵੀ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਹੀ ਹੈ। ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਦੀਵਾ ਬਿਨਾਂ ਠੂਠੀ, ਤੇਲ, ਬੱਤੀ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਈ

ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਹਦੇ ਕੋਲ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਅਨੰਤ ਅਕਾਸ਼, ਬੇਅੰਤ ਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸੂਰਜ ਰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀ ਦੀ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਨਿਯਮ ਵਿਚ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾਇਆ? ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਹੈ? ਇਹਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਆਕਾਸਿ ਗਗਨੁ ਪਾਤਾਲਿ ਗਗਨੁ ਹੈ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਗਗਨੁ ਰਹਾਇਲੇ॥

ਆਨਦ ਮੂਲੁ ਸਦਾ ਪੁਰਖੋਤਮੁ ਘਟੁ ਬਿਨਸੈ ਗਗਨੁ ਨ ਜਾਇਲੇ॥੧॥

ਮੋਹਿ ਬੈਰਾਗੁ ਭਇਓ॥ ਇਹੁ ਜੀਉ ਆਇ ਕਹਾ ਗਇਓ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਪੰਚ ਤਤੁ ਮਿਲਿ ਕਾਇਆ ਕੀਨੀ ਤਤੁ ਕਹਾ ਤੇ ਕੀਨੁ ਰੇ॥

ਕਰਮ ਬਧ ਤੁਮ ਜੀਉ ਕਹਤ ਹੋ ਕਰਮਹਿ ਕਿਨਿ ਜੀਉ ਦੀਨੁ ਰੇ ॥੨॥

ਹਰਿ ਮਹਿ ਤਨੁ ਹੈ ਤਨ ਮਹਿ ਹਰਿ ਹੈ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਸੋਇ ਰੇ ॥

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨ ਛੋਡਉ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਅਤੇ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- “ਕੀ ਹੋਇਆ, ਕਿੰਕੂ ਹੋਇਆ, ਖਪ ਖਪ ਮੋਏ ਸਿਆਣੇ? ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਉਸ ਰਾਹ ਪਵੇਂ ਜਿੰਦੇ! ਜਿਸ ਰਾਹ ਪੂਰ ਮੁਹਾਣੇ?” ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪਰਮਤੱਤ ਇਕ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਇਕ ਅਹਿਸਾਸ, ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਮ ਸਤਿ ਨੂੰ ਪੂਰ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ- “ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਮਿਲੇ ਅਸਾਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਧਾਅ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਈ। ਨਿਰਾ ਨੂਰ ਤੁਸੀਂ ਹੱਥ ਨ ਆਏ, ਮੇਰੀ ਕੰਬਦੀ ਰਹੀ ਕਲਾਈ।” ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੀ ਲਖਿਆ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਕਾਦਰ ਦੀ ਹੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਦਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜ਼ਰੂ-ਜ਼ਰੂ ਵਿਚ

ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦਇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ॥ ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਨੂਪੁ॥

ਕਰੁ ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ॥ ਜੋਤੀ ਅੰਤਰਿ ਧਰਿਆ ਪਸਾਰੁ॥ ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭੨)

-ਉਰਮ ਪੂਰਮ ਜੋਤਿ ਉਜਾਲਾ॥ ਤੀਨਿ ਮਹਿ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ॥

-ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ ਸਚੀ ਸਾਲਾਹ॥ ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ॥

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ॥ ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਜਗਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੰਸਥਾ “ਨਾਸਾ” ਵੱਲੋਂ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਖਰਚ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਯਤਨ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਕਟ ਰਾਹੀਂ ਨੀਲ ਆਰਮਸਟਰਾਂਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਤਿੰਨ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਚੰਨ” ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਚੰਨ ਉਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਭ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਸਸਿ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਚੰਨ ਅਤੇ ਸੂਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸੂਰਜ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਵਸੈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਭਾਲਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਗਿਆਨ ਉਹ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਮਨ ਅਤੇ ਪੁਰ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਸਭ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਮਨ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਹੈ; ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨਾਲ ਵੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ-ਆਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਦਾਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥

ਮਨ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗ ਮਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਤਬਾ:

ਮਨ ਰੇ ਥਿਰੁ ਰਹੁ ਮਤੁ ਕਤ ਜਾਹੀ ਜੀਉ॥

ਬਾਹਰਿ ਢੁਢਤ ਬਹੁਤੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ਘਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਘਟ ਮਾਹੀ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਮੁੱਖ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ-- ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ, ਮੋਖ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹੋ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨ, ਨਾ ਯੋਗ ਮਤ, ਨਾ ਸੂਫੀਵਾਦ, ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਦਰਸ਼ਨ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਲਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ “ਦਾਤਿ” ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਈਸਾਈ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੋਖ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ। ਸੂਫੀ ਮਤ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮਤ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਮੋਕਸ਼ (ਮੋਖ) ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਸਿਰਫ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ ਜਾਂ ਇਕ ਵਸਤੂ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਮਨ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਬੁਧੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸੈੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਸੈੱਲ ਖਤਮ ਤਾਂ ਖੋਲ ਖਤਮ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸਤਿ-ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ, ਸਵੈਮਾਣ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੰਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਲਚੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਵੰਧ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਬਖਸ਼ ਕੇ “ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੋ॥” ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪੂਰਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਘਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਗੌਰਵ, ਗੈਰਤ, ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸੁਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਘਣੈ॥

ਗੁਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰੀ ਜਾ ਕੀ ਬਾਣੀ ਅਨਿਕ ਗੁਣਾ ਜਾ ਕੇ ਜਾਹਿ ਨ ਗਣੇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਸਗਲ ਸਰੰਜਾਮ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪੇ॥ ਭਏ ਮਨੋਰਥ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਪੇ॥੨॥

ਅਰਥ ਧਰਮ ਕਾਮ ਮੋਖ ਕਾ ਦਾਤਾ॥ ਪੂਰੀ ਭਈ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਬਿਧਾਤਾ॥੩॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਨਾਨਕਿ ਰੰਗੁ ਮਾਣਿਆ॥ ਘਰਿ ਆਇਆ ਪੂਰੈ ਗੁਰਿ ਆਣਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪੱਖ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ (ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ) ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਬਖ਼ਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਦੁਵੱਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਜਗਤ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਨ-ਤਾਰੇ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ। ਵਿਗਿਆਨ ਸਵੈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵੈ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀਂ ਹੈ। ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੁਪ॥ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਰੂਪ॥ ਰਹਾਉ॥

ਨਾ ਇਹੁ ਬੂਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ॥ ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ ਜਮ ਜਾਲਾ॥

ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ॥ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ॥੧॥(ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਤਥਾ:

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੈ ਡਗਰੋ ਪਾਇਆ॥ ਜੀਵਨ ਮਰਨੁ ਦੋਉ ਮਿਟਵਾਇਆ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ॥ ਜਸ ਕਾਗਦ ਪਰ ਮਿਟੈ ਨ ਮੰਸੁ॥(ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਵਿਗਿਆਨ ਮਟੀਰੀਅਲ, (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ) ਸੰਸਾਰ, ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੌੜ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਫਾਸਲੇ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਰੇਲਾ-ਗੱਡੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਲਏ; ਦੂਜੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਰਾਕਟਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢ ਲਈ ਗਈ; ਦਿਮਾਗੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ; ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਵਰਗੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ “ਜੀਵ ਆਤਮਾ” ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। “ਕਾਇਆ ਨਗਰਿ ਬਸਤ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰਾ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਇਆ ਦੀ ਖੋਜ ਜਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। “ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਕੋਈ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ ॥” ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸਲ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਵੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਅਸਥਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਦੀਵੀ ਸੰਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਂਗ ਕਾਇਆ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵੀ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਵਸੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਪਾਤਾਲਾ॥

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਵਸੈ ਸਭਨਾ ਕਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ॥

ਕਾਇਆ ਕਾਮਣਿ ਸਦਾ ਸੁਹੇਲੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੪)

ਇਸ ਨਗਰੀ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਤਿ ਚੰਚਲ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਇਆ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਧਾਵਤੁ ਥੰਮ੍ਹਿਆ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ ਪਾਇਆ॥

ਤਿਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭੋਜਨੁ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਜਿਤੁ ਸਬਦਿ ਜਗਤੁ ਥੰਮ੍ਹਿ ਰਹਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੪੧)

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾਵਾਂ-- ਸਰਬ ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਖੋਜੀ ਹੋਣ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੇਸ-ਭੂਜਾ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਦੀਰਘ ਅਤੇ ਘੋਖਵੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰੰਤ ਨਿਕਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ੧੯੩੦ ਈ: ਵਿਚ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਲੇਖ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ, “ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਅਤੇ ਟੈਗੋਰ ਨੇ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾਵਾਂ-- ਟੈਗੋਰ ਅਤੇ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ “ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ” ਘੋਲ ਉਪਰੰਤ ਐਲਬਰਟ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਿਆਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ (ਟੈਗੋਰ) ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਂ।” ਇਸੇ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਊਰਜਾ ਦੇ ਬਦਲਾਓ ਦਾ ਸਮੀਕਰਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਖੋਜ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਐਟਮ ਬੰਬ ਤੇ ਫਿਰ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਬੰਬ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਅੰਤ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸੱਚ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ।

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ, ਜਿਸ ਪਰਮ ਅਣੂ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਕਣ “ਗਾਡ ਪਾਰਟੀਕਲ” ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਸਾਇੰਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਜਰਬੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ,

ਅਰਬਾਂ-ਖਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਡਾਲਰ ਖਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਤੱਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਖੋਜ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਕਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਇਕ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਜੋਤਿ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮ ਸੱਤ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਇਕ ਕਣ ਰੱਬ (God) ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਗੰਮ ਹੈ ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਇਕ ਕਣ ਨੂੰ “ਗਾਡ” ਸਮਝਣਾ ਇਕ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕਿਣਕਾ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਗਲੈਕਸੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੌਧਿਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਇਹ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨ ਬਿਗ-ਬੈਂਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਣ ਵਿਚ ਧਮਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਉਦਕਰਖਣ ਅਤੇ ਆਕਰਖਣ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਏਕ ਆਗ ਤੇ ਕਨੂਕਾ ਕੋਟ ਆਗ ਉਠੇ
 ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੁਇ ਕੈ ਫੇਰਿ ਆਗ ਮੈ ਮਿਲਾਹਿਗੇ॥
 ਜੈਸੇ ਏਕ ਧੂਰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਧੂਰ ਪੂਰਤ ਹੈ
 ਧੂਰ ਕੇ ਕਨੂਕਾ ਫੇਰ ਧੂਰ ਹੀ ਸਮਾਹਿਗੇ॥
 ਜੈਸੇ ਏਕ ਨਦ ਤੇ ਤਰੰਗ ਕੋਟ ਉਪਜਤ ਹੈਂ
 ਪਾਨ ਕੇ ਤਰੰਗ ਸਬੈ ਪਾਨ ਹੀ ਕਹਾਹਿਗੇ॥
 ਤੈਸੇ ਬਿਸ੍ਵ ਰੂਪ ਤੇ ਅਭੂਤ ਭੂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁਇ

ਤਾਹੀ ਤੇ ਉਪਜ ਸਬੈ ਤਾਹੀ ਮੈ ਸਮਾਹਿਗੇ।

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ)

ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਾਇਆ ਨਗਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਵਿਗਿਆਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਹੱਸ ਤੇ ਸੱਚ “ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥ ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ॥” ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਸਮੂਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ (ਧਰਤ, ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਤਾਲ) ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਅੰਦਰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਪਰਮ ਤੱਤ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਰਤਾ, ਹਰਤਾ ਅਤੇ ਭਰਤਾ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਾਂ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਯੰਤਰ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੱਚ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਅਗੰਮ ਹੈ, ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਰਤਾਂ ਖੁੱਲਦੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਗੁਣ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥” ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਪਰਬਤ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਮੁੰਦਰ ਡੂੰਘੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸੋਫੀਸਦੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਲਵਾਨ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਾਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਈਮਾਨ ਡੋਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਅਤੇ ਜਾਪ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਹੀ ਦਾਤ ਹੈ ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨੀ

ਇਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ:

ਛਾਤੀ ਸੀਤਲ ਮਨੁ ਸੁਖੀ ਛੰਤ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਗਾਇ॥

ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਦਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫੪)

ਤਥਾ:

ਸਭੁ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁ ਖਿੜਿਆ ਹਰਿਆ ਬਾਗੁ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਤਥਾ:

ਮਨੁ ਥੀਆ ਠੰਢਾ ਚੁਕੀ ਡੰਡਾ ਪਾਇਆ ਬਹੁਤੁ ਖਜਾਨਾ॥

ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਸਭਿ ਭੁੰਚਣ ਲਗੇ ਹੰਉ ਸਤਗੁਰ ਕੈ ਕੁਰਬਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁੱਖ-ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੰਤਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ- ਪੱਖੇ, ਏ.ਸੀ., ਗੱਡੀਆਂ, ਸਕੂਟਰ, ਟਰੈਕਟਰ, ਟਿਊਬਵੈਲ, ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ; ਮਨ-ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਚੈਨਲ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦਾ ਮਹਾਂਸਾਗਰ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ-ਸਮੱਗਰੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਰ-ਦੂਰਾਡੇ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਰਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿਚ ਰੈਣ-ਬਸੇਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਵਧੇ ਹਨ, ਭੋਗ-ਬਿਲਾਸ ਤੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵਧੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਇਖਲਾਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਵਾਨੀ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋਭੀ, ਲਾਲਚੀ, ਨਾਜ਼ਕ, ਡਰਪੇਕ, ਅਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੀਕ ਦੁਫਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅਣਗਿਣਤ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਕੋਲ ਕੋਈ ਐਸਾ ਜੰਤਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਸਬਰ-ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੰਜਮੀ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

-ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਰੂਪੁ ਜਾਤਿ ਜੋਬਨੁ ਪੰਜੇ ਠਗ॥

ਏਨੀ ਠਗੀਂ ਜਗੁ ਠਗਿਆ ਕਿਨੈ ਨ ਰਖੀ ਲਜ॥

ਏਨਾ ਠਗਨਿ ਠਗ ਸੇ ਜਿ ਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ ਪਾਹਿ॥

ਨਾਨਕ ਕਰਮਾ ਬਾਹਰੇ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਮੁਠੇ ਜਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

-ਸਬਰੁ ਏਹੁ ਸੁਆਉ ਜੇ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਦਿਤੁ ਕਰਹਿ॥

ਵਧਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ ਟੁਟਿ ਨ ਥੀਵਹਿ ਵਾਹੜਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਐਸਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ “ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ” ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ

ਦੇਵੇ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਧਰਮ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

ਜਿਨਿ ਮਿਲਿ ਮਾਰੇ ਪੰਚ ਸੂਰਬੀਰ ਐਸੇ ਕਉਨੁ ਬਲੀ ਰੇ॥

ਜਿਨਿ ਪੰਚ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ਗੁਦਾਰੇ ਸੋ ਪੂਰਾ ਇਹ ਕਲੀ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਇਹ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੰਕਾਰ ਤਥਾ ਹਉਮੈਂ ਰੋਗ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ। ਇਕ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਕੀ ਦੱਸਣਾ ਏ! ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚਕਾਰ “ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ” ਕਾਰਨ ਹੀ ਦੂਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਰੋਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ “ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ” ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ “ਬੰਦ ਖਲਾਸ” ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਸ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਪੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਬੰਧਨ ਸਤਿਗੁਰਿ ਤੋੜੇ ਚਿਤੁ ਚੰਚਲ ਚਲਣਿ ਨ ਦੀਨਾ ਹੇ॥(ਪੰਨਾ ੧੦੨੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਭਾਅ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਹਉਮੈ ਏਹਾ ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਏਈ ਬੰਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਕਿਥਹੁ ਊਪਜੈ ਕਿਤੁ ਸੰਜਮਿ ਇਹ ਜਾਇ॥

ਹਉਮੈ ਏਹੋ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਪਇਐ ਕਿਰਤਿ ਫਿਰਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ॥

ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਹਿ॥

ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸੁਣਹੁ ਜਨਹੁ ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ ਦੁਖ ਜਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਤਥਾ:

ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾ ਦਰੁ ਸੂਝੈ॥ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੋਵੇਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਪਰੀਤ ਹਨ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਜਗਤ ਬਿਆਪੀ ਰੋਗ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਇਉਂ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਹਉਮੈ ਰੋਗਿ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਬਿਆਪਿਆ ਤਿਨ ਕਉ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਬਾਤ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ‘ਨਾਮ’ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ “ੴ” ਤਥਾ “ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ” ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਜਾਇ ਤ ਏਕੋ ਬੂਝੈ ਸੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੭੬)

ਵਿਗਿਆਨ ਜਗਤ ਦੀ ਇਸ ‘ਆਦਿ ਕਾਲ’ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰਾ ਹੈ। ‘ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ’ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ‘ਪੂਰੇ ਸੱਚ’ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ ਜੋ ‘ਵਿਗਿਆਨ’ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਫਲਸਫਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ। ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਵਰਦਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ’ਤੇ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ (ਵਿਗਿਆਨ) ਵਰਦਾਨ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਪ ਵੀ। ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਐਨੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਘਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ੧੯੪੫ ਈ: ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਅਤੇ ਨਾਗਾਸਾਕੀ ’ਤੇ ਸੁੱਟੇ ਐਟਮ ਬੰਬ ਇਸ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਥਿਆਰ ਐਸੇ ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ

ਹਨ ਕਿ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਬਟਨ ਦੱਬਣ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਫਨਾਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ। ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀਮਤੀ ਪਾਣੀ ਅਜਾਂਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਕਾਰਨ ਸੁਨਾਮੀ ਲਹਿਰਾਂ, ਖਤਰਨਾਕ ਤੂਫਾਨ, ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖਿਸਕਣ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਤੇ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਹੱਡ-ਚੀਰਵੀਂ ਸਰਦੀ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਫਸਲਾਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਕੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਘਾਤਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਪਾਣੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਿੰਬ ਪਹਿਚਾਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਹੈ। “ਪਵਣੁ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮ ਸਾਲ॥” ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ “ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ” ਆਖ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਵਿਗਿਆਨੀ-ਅਗਿਆਨੀ ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਬੰਬਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਉਪਜ ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਜ਼ਹਿਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਕੀਮਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇੱਥੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਵਰਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਵੇ:

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਫੁਰਮਾਇਆ ਮੀਹੁ ਵੁਠਾ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਅੰਨੁ ਧੰਨੁ ਬਹੁਤੁ ਉਪਜਿਆ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਰਜੀ ਤਿਪਤਿ ਅਘਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਤਥਾ:

ਹੁਣਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਮਿਹਰਵਾਣ ਦਾ॥ ਪੈ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੈ ਰਵਾਣਦਾ॥

ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ ਇਹੁ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜੁ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪)

ਤਥਾ:

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੇ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਵਿਗਿਆਨ ਇਕ ਅੰਧਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਸੰਤੁਲਿਤ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਵਿਗਿਆਨ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿੱਦਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੱਕੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ “ਛਿਨ ਭੰਗਰ” ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਤਬਾਹਕੁੰਨ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤਥਾ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਅਣਕਿਆਸੇ ਖਤਰੇ ਵੀ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਕਗਾਰ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ’ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਫਲਸਫਾ ਹੈ, ਇਕ ਉੱਤਮ ਪੰਥ-ਮਾਰਗ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸੱਚ ਤਥਾ ਪਰਮ ਤੱਤ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਿਸਮਾਦੀ ਅਗੰਮੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਮ ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਅਧੂਰਾ (ਲੰਗੜਾ) ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦ, ਪੁਜਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ; ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਲਈ ਨਫਰਤ, ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਦਵੈਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਤਰਕ, ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ, ਦਲੀਲ, ਤਰਕ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਹੈ। “ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ॥”

ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ

-ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਹਿਲ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਆਕਲ ਦਾਸ ਵੱਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਕਲ ਦਾਸ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਨਰਿੰਜਨੀਏ ਸਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਨਿਰਾਪਰਾਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ-ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਹੋ ਲੋਕ ਸਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਰਿੰਜਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ।

ਆਕਲ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਕਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਝੱਟ-ਪਟ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਆਕਲ ਦਾਸ ਦਾ ਏਲਚੀ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਰੁਹਤਾਸ ਮਿਲਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ੩ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਜੰਡਿਆਲੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਉੱਥੋਂ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੈਨ ਖਾਨ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਜੰਡਿਆਲੇ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਤੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਟਕਰਾਉ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੫ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ

*ਡੀ/੫, ਸਰਿਤਾ ਵਿਹਾਰ, ਮਥੁਰਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-੧੧੦੦੪੪

ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਸਹਿਤ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਦ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਵੇਲਾ, ਸਿੰਘ ਹਾਲੇ ਸਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਇਕ ਭਾਗ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੫੦,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਕੁੱਝ ਰੁਹੀੜੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਕੁੱਝ ਰੁਹੀੜਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਗੁਰਮਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜੈਨ ਖਾਨ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪਿੰਡ ਗੁਰਮਾ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ। ਜੈਨ ਖਾਨ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹਾਲੇ ਢਾਈ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੀ ਵਧਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਉਹ ਗੁਰਮਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅਫਗਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਮ ਕੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ। ਬੇਅੰਤ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਵਹੀਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਵਹੀਰ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਟੁੱਟ ਜਾਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਚਾਲ ਸਿੱਖ ਸਮਝ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਲੜਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ।

ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਵੇਖ-ਸੁਣ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਈ। ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ੨੨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ੧੯ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਏ।

ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ੧,੫੦,੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਢਿੱਡੁਤਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ। ਕੌਮ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੁੱਢੇ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲਹੂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੱਟ-ਵੱਢ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ-ਵਧਦੇ ਰਾਤ ਪੈਣ ਤਕ ਕੁਤਬ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਤਲਾਅ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਈ। ਇਕ ਪਾਸੇ

ਅਫਗਾਨੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਰਾਤ ਲਈ ਰੁਕ ਗਈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦੇ-ਚੱਲਦੇ ਬਰਨਾਲੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੩੦,੦੦੦ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੫੦,੦੦੦ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ੩੦,੦੦੦। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇੱਕਠਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਲੀ ਉਦਾਹਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ‘ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਛਲਣੀ ਹੋ ਗਏ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਸੜਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਠ ਸਕਣਗੇ। ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੌਮ ਸ਼ਹੀਦ, ਉਸ ਦਾ ਸੋਚਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗਲਤ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਾ ਡਰਾ ਸਕੀ। ਜ਼ੁਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਮੁੜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ-ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਈਨ ਮਨਵਾਈ।

ਸਿੱਖ ਬਰਨਾਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ ਪਰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਪਟਿਆਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਡੰਡਹੂਟਾ, ਜਿਹੜਾ ਉੱਥੋਂ ੨੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ, ਜਾ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਜਦਾ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਫੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨਾਲ ਸਖਤ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਖੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਖੀਆਂ ਵਿਚ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ, ਲਛਮੀ ਨਰਾਇਣ, ਜੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦਾ ਰਾਏ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਅਬਦਾਲੀ ਡੰਡਹੂਟਾ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਪਰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬੀਬੀ ਫੱਤੂ ਨੇ ੪ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਵੀ ਨਰਮ ਵਤੀਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਲਾਅਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਲਾਨਾ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ੧੫ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਗੱਡੇ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ੩ ਮਾਰਚ, ੧੭੬੨ ਤੋਂ ੧੭ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੨ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਰਿਹਾ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮਿਨਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਕੁਝ ਮਹੀਨਾ ਲਾਹੌਰ ਟਿਕਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਮੁੜ ਕੇ ਸਿਰ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਣ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਭੇਜਣ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਬਾਪੂ ਅਤੇ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹੋ ਗਈ।

੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜ ਕੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬੁੰਗੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਇੱਟ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨੱਕ 'ਤੇ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਖਮ ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।



ਸਭਰਾਉਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਲਹੂ-ਭਿੱਜੀ ਅਮਰ ਦਾਸਤਾਨ

-ਸ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਰਾਲੀ*

੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਸਭਰਾਉਂ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜਿਹੀ ਚਤੁਰ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ 'ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਅਣਖੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ।

ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਹੋਈ ਬੁਰਫ਼ਾਗਰਦੀ ਤੇ ਖੂਨ-ਖ਼ਰਾਬੇ ਦੇ ਕਾਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਖ਼ਰ ਨਵੰਬਰ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ 'ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ' ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਿਆ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੜਪਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬੜੀ ਮੱਕਾਰੀ ਨਾਲ ਮੁੱਦਕੀ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਵਾਉਣਾ ਇੰਨਾ ਆਸਾਨ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਸੰਧੀ ਕਰ ਕੇ ਸਭਰਾਉਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਿ. ਜੇ. ਡੀ. ਕਨਿੰਘਮ ਇਸ ਸੰਧੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "The Sikh army should be attacked by the English, and that when beaten, it should be openly abandoned by its own government; and further, that the passage of the sutlej should be unopposed and the road to the capital laid open to the victors."

ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਪਤ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜਨਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜੇਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੈਗਾਮ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ

*ਵਾਰਡ ਨੰ-੭, ਟੀਚਰ ਕਾਲੋਨੀ, ਕੁਰਾਲੀ (ਰੋਪੜ) ੧੪੦੧੦੩

ਅਜਿਹੇ ਬਿਖੜੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਗੌਰਵ ਲਈ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ੬੭ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਯੁੱਧ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਤਰਖਾਣ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੇਲਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ।

ਮਿ. ਕਨਿੰਘਮ ਅਨੁਸਾਰ, 'At Sabraon, as in the other battles of the campaign, the soldiers did everything and the leaders nothing.' ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਖਾਣਾ-ਦਾਣਾ ਅਤੇ ਗੋਲੀ-ਬਾਰੂਦ ਭੇਜਣਾ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗ਼ਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਮਸ਼ੂਦੀਨ ਕਸੂਰੀਏ ਰਾਹੀਂ ੮ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮੇਜਰ ਲਾਰੰਸ ਕੋਲ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੇਰਵਾਪੂਰਨ ਨਕਸ਼ਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਆਇਆ। ੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗ਼ਦਾਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੌੜ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਘਟੀਆ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਗਿਆ।

੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਅਤੇ ੬੦ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ੬.੩੦ ਵਜੇ ੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀ, ਅਕਾਸ਼ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਰੇਤ ਦੇ ਢੇਰ ਹਵਾ 'ਚ ਉਛਲਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਦਾ ਸਿੱਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ੩ ਘੰਟੇ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੇਜੀ ਗੁਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜਨਰਲ ਡਿਕ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾ ਲਈ ਮੌਤ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਜੰਬੂਰਕ (ਊਠ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਚਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਛੋਟੀ ਤੋਪ) ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਡਿਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿਲਬਰਟ ਦਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭੀਅੰਕਰ ਹੱਥੋਪਾਈ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮਿੱਥੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਵੀ ਤੋੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਿ. ਅਲੈਗਜੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਜਨਰਲਾਂ ਜਿਹੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਨਿਪੁੰਸਕ ਕਾਇਰ ਕਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।' 'Two more contemptible poltroons than the two generals of the Khalsa army Lal Singh and Tej Singh, both Brahmans never breathed.'

ਗਿਲਬਰਟ ਦਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਪਲਟਣ ਲਈ ਆਖਰੀ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੋਣਵੇਂ ੫੦ ਕੁ ਸਿਰਲੱਥ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਸਰਪਟ ਦੁੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ੫੦ਵੀਂ ਪੈਦਲ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਜਾ ਕੜਕਿਆ:-

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ, ਬੰਨ੍ਹ ਸ਼ਸਤ੍ਰੀਂ ਜੋੜ ਵਿਛੋੜ ਸੁੱਟੇ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ, ਵਾਂਗ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜ ਸੁੱਟੇ।

ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦੇ ਹੋਏ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਹੋਈ। ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਮਹਾਨ ਥੰਮ੍ਹ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਸੱਤ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਵੀ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਮਰ ਪੰਨਾ ਜੋੜ ਗਏ।

ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਗੱਫ਼ ਜਿਹੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਗੂ ਵਿਹੂਣੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਭਲਾ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਟਿਕ ਸਕਦੀ ਸੀ! ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹਾਰ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਨਾ ਹੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਲਈ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਰਿਆ 'ਚ ਕੁੱਦੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਨਾ ਨੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਗੋਲੇ ਵਰਸਾਏ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਵੀਰਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੌਮੀ ਕਵੀ

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ 'ਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਦਾ ਹੈ:

ਕਈ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੋਏ ਉੱਥੇ, ਸੀਨੇ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮੁੜ ਕੇ, ਪਈਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਚੰਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਏ ਵਾਲੀ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਤੇ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ, ਪਈਆਂ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਨਰਲ ਗੱਫ ਅਸ-ਅਸ ਕਰ ਉੱਠਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਿਆਂਕਰ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਰੋ ਉੱਠੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਬਰਟ ਪੀਲ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਚਿੱਠੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ:-

‘Policy precluded me from publicly recording my sentiments in the splendid gallantry of our fallen foe, or to record the acts of heroism displayed not only individually but almost collectively by the Sikh Sardars and army; and I declare, were it not from a deep conviction that my country’s good demanded the sacrifice, I could have wept to witness the fearful slaughter of so devoted body of men.’

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਅਤੇ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਖੰਜਰਾਂ ਨਾਲ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਕੌਮਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਅਣਖੀਲੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਬਲਦੇ ਅਮਰ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ।

ਹਵਾਲੇ:

੧. *History of the Sikhs by J.D. Cunningham, p.279.(1997).*
੨. *Idid*
੩. ਵਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਪ੍ਰੋ. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੮੨ (੧੯੭੨).
੪. *History of the Sikhs by J.D. Cunningham, p.280.*
੫. ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੭੧(੧੯੮੯).
੬. ਵਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਸਫਾ ੮੪.
੭. *History of the Sikhs by J.D. Cunningham, p.283.*
੮. *Sodier and travellers, Edited by Major Hugh Pearse, p.263 (1970).*
੯. *History of the Sikhs by J.D. Cunningham, p.284.*
੧੦. *The Sikhs by General John J.H. Gordon, pp. 157-58(1988).* ■

ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ

—ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਮੁਖੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਮੁੱਖ-ਰੱਖਦਿਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ, ਧਰਮਸਾਲ ਆਦਿ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਧਰਮਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਸਮੋਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਕਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਖਾਮੀਆਂ ਆਈਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕਜੁਟ ਹੋ ਕੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੀਆਂ। ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਨਿਘਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਜ਼ਮੀਨਾਂ-ਜਾਗੀਰਾਂ ਆਦਿ ਲਗਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ 'ਚ ਰੋਸ ਤੇ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਰੋਸ ਨੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ' ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਇਸ

*ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਹਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉੱਥੇ ਹੋਏ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ 'ਸਾਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਗਸਤ, ੧੯੧੭ ਈ: ਵਿਚ ਇਸ ਮਹੰਤ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਕੋਲ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਛਪੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੯੧੮ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਰਿਟਾਇਰ ਅਫਸਰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਭਾੜੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦ ਲਏ।

੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ੨੩ ਜਨਵਰੀ ਤੇ ੬ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਤੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੰਤ ਦੇ ਨਾਮ ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਅਤੇ ਸ. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ

ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ, ਸ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੈ ਚੱਕ, ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਜੜ੍ਹਾਂਵਾਲਾ ਆਦਿ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ੭ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਬੁਲਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੱਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਕੂਕਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤ ਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ 'ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ' ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਤਾਰੀਖ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜਥਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਤੇ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦਾ ਜਥਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਨਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਜਥਾ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ, ਛਵੀਆਂ, ਗੰਡਾਸੇ, ਲੱਕੜਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਕਾਰਤੂਸ ਆਦਿ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮੰਗਵਾ ਲਏ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ; ਛੱਤ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰੀ ਦਾਸ ਜੋਗੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾਸ, ਸ਼ੇਰ ਦਾਸ, ਲੱਧੇ, ਰਾਂਝੇ ਆਦਿ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੁਛਾੜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਉਹ ਵੀ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਛਵੀਆਂ ਤੇ ਗੰਡਾਸਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਖਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਸਬੰਧੀ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ। ੨੧ ਫਰਵਰੀ,

੧੯੨੧ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀ ਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ੨੨ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਕੌਮੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦਰਦਨਾਕ ਲੇਖ ਲਿਖੇ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੱਖੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵਾਪਰੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਝਗੜਾ ਤੇ ਬਦਅਮਨੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੋਝਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਉਧਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ। ੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮਹੰਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ੭ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ, ੮ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੇ ੧੬ ਨੂੰ ੭-੭ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਅਤੇ ੧੬ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅੰਤ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਘਟਾ ਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ 'ਚ ਰੋਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਮੂਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਓ! ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਈਏ। ■

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ : ਇਕ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਗਰ*

ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੁਲੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਮੁਕ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦੇਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੇ ਘਿਨਾਉਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਦੁਸ਼ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰੋਵਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

‘ਵਿਆਹ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਸਰੀਰਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਰੇਜ (Marriage) ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵੈਬਸਟਰ ਦੀ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਅਕ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਰੇਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: “The social Institution under which a man and women establish their decision to live as husband and wife by legal commitments, religious ceremonies etc.” ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੁਕਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਮਾਜ ਮਾਣ-ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਚਕਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡਿਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕਾਦਰ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਨਰ-ਮਦੀਨ, ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੀੜੇ-ਪਤੰਗਿਆਂ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤਕ ਵਿਆਪਕ ਹੈ; ਨਰ-ਮਦੀਨ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਰ-ਮਦੀਨ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੀ ਉੱਚਿਤ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਜੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਯੋਗ ਹੈ, ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਵੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੈਕਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੰਦਤ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਤਥਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਹੱਦ ਤੋਂ ਟੱਪਣ ਕਾਰਨ ਤਬਾਹਕੁੰਨ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਖਾਣ ਹੈ, “Intemperance of everything is bad.” ਤਥਾ “Every thing has its limits.” ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਪ੍ਰੋ. ਲਾਸਕੀ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਕ ਜਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਛਾਪਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਜਮ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੱਤ ਨੂੰ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਟੁੱਟੇਗਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਹੋਣਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਰਤਾ ਪੈਨਣੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਸੁਪੇਦੀ ਸਤੁ ਦਾਨੁ॥

ਨੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਕਦਾ ਕਰਣੀ ਪਹਿਰਣੁ ਪੈਰ ਧਿਆਨੁ॥

ਕਮਰਬੰਦੁ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ॥੨॥

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਘੋੜੇ ਪਾਖਰ ਸੁਇਨੇ ਸਾਖਤਿ ਬੂਝਣੁ ਤੇਰੀ ਵਾਟ॥

ਤਰਕਸ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਸਾਂਗ ਤੇਗਬੰਦ ਗੁਣ ਧਾਤੁ॥

ਵਾਜਾ ਨੇਜਾ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਕਰਮੁ ਤੇਰਾ ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ॥੩॥

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਚੜਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਚੜੀਐ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਘਰ ਮੰਦਰ ਖੁਸੀ ਨਾਮ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਪਰਵਾਰੁ॥

ਹੁਕਮੁ ਸੋਈ ਤੁਧੁ ਭਾਵਸੀ ਹੋਰੁ ਆਖਣੁ ਬਹੁਤੁ ਅਪਾਰੁ॥

ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਪੂਛਿ ਨ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥੪॥

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਸਉਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਸੁਤੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

ਪਰਵਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਪੱਖੀ

ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਲਈ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਕੁਟੰਬ ਰੂਪ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉਚਾਈ ਬਖਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਸਮਾਜਾਂ, ਰਾਜਾਂ, ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ, ਵਾਨਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਇਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰੱਖੇ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤਕ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਕ ਮਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰੀਰ ਬਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਬੀਜ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਚੁਣੇ ਗਏ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ, ਗ਼ੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਅਸੱਭਿਅਕ ਵਰਤਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰੋੜਾ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਦੇ “ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰਟਰ,” ਜੋ ੧੦ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਅਤੇ ੧੯੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ (Fundamental Rights) ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਦਾ ਕੋਈ ਹੁਕਮ, ਹਿਦਾਇਤ ਅਤੇ ਐਲਾਨਨਾਮਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ “ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ” ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਨਮੋਲ ਰਿਵਾਇਤਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ

ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਹਿਤ ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ੧੮੬੦ ਈ: ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਪਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡਾਵਲੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ੩੭੭ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਸਜ਼ਾ-ਯੋਗ ਜੁਰਮ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਆਦਿ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਭ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਯਥਾਯੋਗ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ-ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

—ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

—ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੇ॥੧੦॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੦)

—ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

—ਤਜੈ ਗਿਰਸਤੁ ਭਇਆ ਬਨ ਵਾਸੀ ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਮਨੂਆ ਟਿਕੈ ਨ ਟਿਕਈਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ “ਸਗਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ” ਕਹਿ ਕੇ ਦੰਪਤੀ (ਵਿਵਾਹਿਤ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼) ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੰਭਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੂਝਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਾ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਜਾਂ ਸਾਥਣ, ਇੱਕੋ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਪਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਤ-ਸਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਮ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚਾ ਜਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੁਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

-ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥

ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

-ਬਿਸਾਰਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਬਿਖੈ ਭੋਗਹਿ ਤਪਤ ਥੰਮ ਗਲਿ ਲਾਇ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੧)

-ਪਤਿ ਵਿਣੁ ਪੂਜਾ ਸਤ ਵਿਣੁ ਸੰਜਮੁ ਜਤ ਵਿਣੁ ਕਾਹੇ ਜਨੇਊ॥ (ਪੰਨਾ ੯੦੩)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੂਰ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਜੀਵ-ਆਤਮਾਵਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਲਈ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਇਕ ਜੋਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨੂੰ 'ਅਨੰਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ' ਸਮੇਂ ਚਾਰ 'ਲਾਵਾਂ' ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ (ਗ੍ਰਿਹਸਤ) ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਕ ਹਨ:

ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥ . . .

ਹਰਿ ਦੂਜੜੀ ਲਾਵ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥ . . .

(ਪੰਨਾ ੭੭੩-੭੪)

-ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ॥

ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਹੀਐ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਪ੍ਰਿਗੁ ਪ੍ਰਿਗੁ ਗ੍ਰਿਹੁ ਕੁਟੰਬੁ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਹੋਇ॥

ਸੋਈ ਹਮਾਰਾ ਮੀਤੁ ਜੋ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੩੩)

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇਕਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ੧੦੦੦ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕਿਆਂ ਜਾਂ ੧੦੦੦ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ (ਇਕੋ ਹੀ ਲਿੰਗ ਦੇ) ਪੰਜ ਸਾਲ ਤਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਲਿੰਗੀ ਦੇ ਇਸ ਗੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਚਿਤ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕੇਗੀ? ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਾਨਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸ ਲਈ ਹੋਣਗੇ? ਅਜਿਹੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮਾਨਸਾਂ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਹੀ ਚੰਗੇ ਹਨ।

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੋਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਅਨੇਕਾਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਅਮਰੀਕਾ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਬੈਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਤੋੜ-ਭੰਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਆਦਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਜੋ ਸੰਕੇਤ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੁਰਾਈ ਨੰਗੇਜ਼, ਪਤਿਤਪੁਣਾ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੋਂ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਿਰਫ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਾਂ ਦੋ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੇਸਵਾ-ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦੋ ਮਰਦ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਕੇ ਭੜਕੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸੜ ਕੇ

ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਉੱਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ? ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ? ਸੱਭਿਅਕ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਅਸੱਭਿਅਕ ਕਿਉਂ ਬਣੇ? ਇਹ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥

ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਤਥਾ:

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਬਾਈ॥

ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

ਮਾਨਯੋਗ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. ੭੪੫੫/੨੦੦੧ ਉੱਤੇ ਮਿਤੀ ੨-੭-੨੦੦੯ ਨੂੰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਫੈਸਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਈ ਅਪੀਲ ਨੰ. ੧੦੯੭੨/੨੦੧੩ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ੧੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਈ: ਨੂੰ ਉਕਤ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉੱਚ ਇਨਸਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਵਾਇਤਾਂ-ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ■

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ

-ਸ.ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ'*

ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਗ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹਨ। ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੰਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇੜਤਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਰੀਆਂ ਵੀ ਵਧੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋੜਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੋਹ ਅਤੇ ਗਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਬੇਚੈਨ, ਅੰਦਰੋਂ ਸੱਖਣਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਅਨਾਤਮ ਜਗਤ ਉੱਪਰ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਆਤਮ ਜਗਤ ਵਿਚਲਾ ਖਲਲ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹੈ ਤੇ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।”^੧ ਉਹ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਭਰਾਤਰੀਭਾਵ, ਹਮਦਰਦੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਐਸ਼ੋ-ਅਰਾਮ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੱਖਣਾਪਣ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸੱਖਣਾਪਣ ਅਤੇ ਭਟਕਨਾ ਨਵੀਆਂ ਤ੍ਰਾਸਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਲਾ ਨੈਤਿਕ ਨਿਘਾਰ ਖਤਰੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੁਰਮ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ,

*ਏ-੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜ਼ਮੀਨੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਲੋਗਾਰਤ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਆਮ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤੂਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਲਈ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕੋ ਸੋਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਆਦਿ ਬਣੇ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਮਿਲਣੇ ਹਨ ਉਹ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌੜ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੰਤਰਾਂ (ਕੰਪਿਊਟਰ) ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਫ ਦਿਮਾਗੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਜਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਸਿੱਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਚਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ- ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਕਸ਼। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਧਰਮ' ਉੱਚਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਤੱਵ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਅਰਥ' ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। 'ਕਾਮ' ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਜਾਂ ਸੁਖ ਹੈ। 'ਮੋਕਸ਼' ਦਾ ਭਾਵ ਅਹੰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਸੰਸਾਰਿਕ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਆਵਾਗਮਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਕਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਬੋਤਮ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਮੋਕਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੀ ਮੋਕਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਚਾਰਵਾਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਲੌਕਿਕ ਸੁਖ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮ ਸੁਖ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੈਨ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ

ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਧਰਮ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਧਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੈਤਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੋਕਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ‘ਅਰਥ’ ਅਤੇ ‘ਕਾਮ’ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮੰਨ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਚਾਰੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖੇ। ਇਕੱਲੇ ‘ਧਰਮ’ ਅਤੇ ‘ਮੋਕਸ਼’ ਨਾਲ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ, ‘ਅਰਥ’ ਅਤੇ ‘ਕਾਮ’ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਜਮ ਰਾਹੀਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਪਏਗਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਮੋਕਸ਼ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰਫ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਭੌਤਿਕ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀ ਹਨ? ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ, ਰਹਿਣ ਲਈ ਘਰ-ਮਕਾਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸਾ, ਜਾਇਦਾਦ ਆਦਿ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾ ਕੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੋਹ ਅਤੇ ਮਾਇਆ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਕੇਵਲ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ) ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ:

-ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਭੁ ਕੂੜੁ ਹੈ ਕੂੜੋ ਹੋਇ ਗਇਆ॥

ਹਉਮੈ ਝਗੜਾ ਪਾਇਓਨੁ ਝਗੜੈ ਜਗੁ ਮੁਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੦)

-ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ ਕਰਤੁ ਹੈ॥

ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ ਲਗਤੁ ਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਅਜੋਕੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਮਾ, ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਹੁਕਮ/ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਚੀਰਘ ਪਛਾਣ, ਜਗਤ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਖੁਮਾਰੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਜਰਖੇਜ਼ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਮਨੋ-ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਅਰਥਹੀਣ ਕਹਿ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਗੰਭੀਰ ਭੁੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਨੂੰ ਅਰਥ ਦੇਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਗੰਮੀ ਵਚਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਡਾਕਟਰਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੀਰਖਾਵਾਂ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਇਸੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹਨ।

“ਸਦਾਚਾਰਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੈਂਕੜ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਤਾਈਂ ਜਤਲਾਉਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਸਮਾਜ ਦੇ ਟਿਕਾਅ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ-ਉਤਾਂਹ ਕਰਨਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਧਨਵਾਨ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਫੋਕਾ ਗਿਆਨ, ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਡੇ ਰਾਜਭਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ, ਹਰਨਾਕਸ਼, ਰਾਵਣ, ਜਰਾਸੰਧ, ਦੁਰਯੋਧਨ, ਅਤੇ ਕੰਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ:

—ਬ੍ਰਹਮੈ ਗਰਬੁ ਕੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨਿਆ॥ . . .

ਬਲਿ ਰਾਜਾ ਮਾਇਆ ਅਹੰਕਾਰੀ॥

ਜਗਨ ਕਰੈ ਬਹੁ ਭਾਰ ਅਫਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇੰਨੀ ਹਾਵੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਰ ਜਣੇ-ਖਣੇ ਦੀ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀ (ਚਾਪਲੂਸੀ) ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਬਿਰਥਾ ਕਹਉ ਕਉਨ ਸਿਉ ਮਨ ਕੀ॥

ਲੋਭਿ ਗ੍ਰਸਿਓ ਦਸ ਹੂ ਦਿਸ ਧਾਵਤ ਆਸਾ ਲਾਗਿਓ ਧਨ ਕੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸੁਖ ਕੈ ਹੇਤਿ ਬਹੁਤੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਤ ਸੇਵ ਕਰਤ ਜਨ ਜਨ ਕੀ॥

ਦੁਆਰਹਿ ਦੁਆਰਿ ਸੁਆਨ ਜਿਉ ਡੋਲਤ ਨਹ ਸੁਧ ਰਾਮ ਭਜਨ ਕੀ॥੧॥

ਮਾਨਸ ਜਨਮ ਅਕਾਰਥ ਖੇਵਤ ਲਾਜ ਨ ਲੋਕ ਹਸਨ ਕੀ॥

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਿਉ ਨਹੀ ਗਾਵਤ ਕੁਮਤਿ ਬਿਨਾਸੈ ਤਨ ਕੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੧)

ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ! ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤਾ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਪਾਰੀ ਗਲਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ

ਧਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਥੱਲੇ ਤਕ ਸਭ ਮਾਇਆ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਸੁਖੀ ਹਨ? ਨਹੀਂ, ਮਾਇਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ-ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਧਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਚਿੰਤਾ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕਾਲੇ ਧਨ ਨੂੰ ਸਫੈਦ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣ। ਫਿਰ ਇਸ ਧਨ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਜਿਸ ਕਦਰ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਿਰ-ਦਰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੂਸਰੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਉਂਝ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫਰੇਬੀ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਖ-ਚੈਨ ਲਈ ਵੀ ਵਿਘਨਕਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਮਾਇਆ ਧਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਅਤੇ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਆਦਿ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜ਼ੋਹਰੀ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੀਰੇ-ਜੁਆਹਰਾਤਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਪਾਰਖੂ ਸੀ, ਪਰ ਅਣਮੁੱਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਰਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ, ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਅਣਮੁੱਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ:

—ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ ਜਗ ਮਹਿ ਖਟਿਆ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੫)

—ਕਬੀਰ ਮਾਨਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ ਹੋਇ ਨ ਬਾਰੈ ਬਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਅੱਜ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਅਮੁੱਲੇ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰਨ ਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਰੇਖਾਕਾਰੀ ਕਰੇ, ਚੂੰਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਅਰਥ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੌਰਵਮਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦੈਵੀ ਦਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹਰ ਬੋਲ (ਸ਼ਬਦ) ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਮਈ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਥੁੜ੍ਹ-ਚਿਰੇ ਸੁਖ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖ

ਮਾਣੇਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਹੁਤੈ ਧਨਿ ਖਾਟੇ॥ ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਪੇਖੇ ਨਿਰਤਿ ਨਾਟੇ॥
 ਸੁਖੁ ਨਾਹੀ ਬਹੁ ਦੇਸ ਕਮਾਏ॥ ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ॥੧॥
 (ਪੰਨਾ ੧੧੪੭)

ਸਦੀਵੀ ਸੁਖ ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਮਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਸੁਖੁ ਸਾਚਾ ਏਹੁ॥ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਮਨੈ ਮਹਿ ਲੇਹੁ॥
 (ਪੰਨਾ ੧੭੮)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤਕ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਦੁਇ ਦਰਿ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰਹਿ ਜਾਇ ਮਨੁਖ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੯)

ਗੁਰ-ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤਾ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਸੁਖ ਸਮੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਮਸ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

-ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੋਇ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਸੰਸਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

-ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਦੋਨੋ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਅਉਰੁ ਮਾਨੁ ਅਪਮਾਨਾ॥

ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਅਤੀਤਾ ਤਿਨਿ ਜਗਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲਸਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਉਂਡ ਸਿਸਟਮ (ਡੀ. ਜੇ.) ਰਾਹੀਂ ਉੱਚੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੜਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨਾਂ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਉੱਪਰ ਲੱਚਰ ਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਦਿਖਾਈ/ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੋਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰ-ਤੇਰ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਨਾਅ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੀ ਪਰਸਪਰ ਹਉਮੈ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਕੱਢਣ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਠੀਕ ਮੰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਤਨਾਅ

ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ:

—ਬੰਦੇ ਖੋਜ ਦਿਲ ਹਰ ਰੋਜ ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸਾਨੀ ਮਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੭)

—ਬੰਦਉ ਹੋਇ ਬੰਦਗੀ ਗਹੈ॥ ਬੰਦਕ ਹੋਇ ਬੰਧ ਸੁਧਿ ਲਹੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਵੇ। ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਉਦੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਚਰਿੱਤਰ ਪੱਖੋਂ ਆਦਰਸ਼ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਧਾਰਨਤਾ, ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਢਾਇ॥

ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦ ਸਥਿਤੀ ਸਮੇਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਪਰਾਲੌਕਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਸਰਲ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਚਨ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਮਾਇਆ (ਇਕੱਲਾ ਧਨ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੰਸਾਰਿਕ ਰਸਾਂ-ਕਸਾਂ) ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਸਲ (ਗੁਰਮਤਿ) ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਤਪਦੇ ਦਿਲਾਂ ਲਈ ਠੰਡਕ, ਭਟਕਿਆਂ ਲਈ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਬੇਰੰਗ ਜੀਵਨ ਲਈ ਰੋਣਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ-ਜੋਤ ਹੈ, ਖੇੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਬੜੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ:

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਰਤਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧੪)

ਬਾਣੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਇਨਸਾਨ ਸੱਚੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਵੀ ਸਫਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

—ਡਾ. ਮਨਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਡਮੁੱਲਾ ਅਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਨੇਪਰੇ ਚੜਾ ਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗਿਆਨੀ, ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਪਰਬੀਨ ਗਿਆਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉੱਤਮ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਰਕਵਾਦੀ ਖੋਜ-ਬਿਰਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿਤਾਰੇ ਹੋ ਨਿਬੜੇ।

ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਅਤੇ ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ ਪਲੇ “ਨੱਥੂ ਰਾਮ” ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ। ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਜਦ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਿਥ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਢਾਲਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ” ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੰਨੀ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੀ ਤੇ ਬਕਾਇਦਗੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਮਿਲਣ ਆਏ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਘਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਕੋਈ ਵਿਹਲ ਲੱਭ ਸਕੇ।^੧ ਆਪ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ “ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਉੱਠਣਾ, ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਉਪਰੰਤ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਯੋਗ-ਆਸਣ ਕਰਨੇ, ਫੇਰ ਘਰ ਲਈ ਚੁਆਵਾਂ ਦੁੱਧ ਲਿਆਉਣਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੈਰ

*ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ: ੯੮੭੨੨-੦੭੧੭੪

ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਅਤੇ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਤੁਰ ਪੈਣਾ, ਦੁੱਧ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਾ ਪਹੁੰਚਣਾ। ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਲੇਟ ਜਾਣਾ। ਫੇਰ ਟੀਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਉਦੋਂ ਉਠਣਾ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਘੜੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਕਾਇਦਗੀ ਗਜ਼ਬ ਦੀ। ਪਾਠ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਟਹਿਲਣ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਪਾਠ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਠ ਦੀ ਕੋਈ ਅੜਾਉਣੀ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕੋਈ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਗੱਲ ਕਰੇ?²

ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ।³ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਬੁਖਾਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਅਜੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ ਤਦੋਂ ਭੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਭਲੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਂਗਾ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ ਠਾਕ ਤੁਰਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਬੁਖਾਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਦਿਮਾਗੀ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮਰਨ ਦੇ ਰਾਹੇ ਕਿਉਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ?”⁴ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਵੱਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਖੁੰਝਾਣ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।”⁵

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ “ਖੋਜੀ ਉਪਜੈ ਬਾਦੀ ਬਿਨਸੈ” ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ। ਹਰ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਾਰਕਿਕ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸਹੂਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ। ਵਾਰਤਕ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਉੱਪਰ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਬੰਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗਦ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ੧੦ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਟੀਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਬੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੁਖਾਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹੇ ਅਤੇ “ਕੂੜਾ ਲਾਲਚੁ ਛਡੀਐ ਹੋਇ ਇਕ ਮਨਿ ਅਲਖੁ ਧਿਆਈਐ” ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਤਕਰੀਬਨ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ

“ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਪੈਸਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਜੋ ਸਮਾਂ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਪਲ ਗੁਰੂ ਲਈ ਹੈ, ਵਿਆਕਰਣਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ।”^੬

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਨਖਾਹ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਕਾਨ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਥਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ੧੨੦ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ੧੨ ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਲਏਗਾ, ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।”^੭

ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਾਦਗੀ ਭਰਪੂਰ ਬਿਤਾਇਆ। ਦਿਖਾਵੇ ਤੇ ਫਾਲਤੂ ਆਡੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਆਦਮੀ ਜੰਝ ਵਜੋਂ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਕੇ ਨੂੰਹ ਘਰ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ।^੮ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ ਡੀ. ਲਿਟ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ :-

“ਰਬੜ ਟਾਇਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਇੰਚ ਇੰਚ ਮੋਟੇ ਹੰਢੇ ਹੋਏ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਗਾਂਢਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟ ਪਾ ਕੇ, ਇਕ ਸਸਤਾ ਤੌਲੀਆ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਬਿਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ (ਪ੍ਰੈਸ) ਦੇ ਘਰ ਧੋਤੇ ਪਜਾਮੇ-ਕੁੜਤੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੁਰੀਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪਣ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਦਿਖਾਵਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ?”^੯

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੋਰ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਭਰਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਭੂਆ ਨੇ ਕਰਜੇ ਦੁੱਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਕਰਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਵਜ਼ੀਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕਰਜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਪੋਤਰੇ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਆਪ ‘ਕਉਣੁ ਨ ਮੂਆ ਕਉਣੁ ਨ ਮਰਸੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰੀ ਰੱਖਦੇ। ਗੰਭੀਰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਸਮੇਂ

ਵੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ “ਮਾੜਾ ਢੱਗਾ ਬੱਤੀ ਰੋਗ” ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਹੱਸ ਛੱਡਦੇ ਸਨ।^{੧੦} ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ “ਸਗਲੇ ਦੂਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਿ ਪੀਵੈ” ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਇਕ ਸਫਲ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁੱਲ ੩੬-੩੭ ਸਾਲ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਅਰਥ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਹਿਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਧੀਰਜ ਦਾ ਗੁਣ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪੰਡਤ ਦੀਆਂ ਚੋਭ ਭਰੀਆਂ ਟੋਕਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਬੜੇ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਪੰਡਿਤ ਜੀ! ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਕਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਜੂਲਾ ਅਸੀਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਧੋਣ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿਆਂਗੇ।”^{੧੧} ਆਪ ਦੇ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਇਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਵੀਰ ਦੀ ਚੋਭ ਨਾਲ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਵਿਦਵਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬੇਸਮਝੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਿਸੇ ਭੀ ਅਰਥ ਉੱਤੇ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।^{੧੨}

ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਪਣ’ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਈ ਘੰਟੇ ਨਿੰਦਾ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦੇਈਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਮੈਂ ਟੀਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲੋਂ ਤਾਂ ਬਚਿਆ ਰਹਾਂਗਾ।”^{੧੩} ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਦੂਰ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦੇ ਭਰਾ ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਢੱਗਾ ਰੱਸੇ ਸਮੇਤ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰਿਦੁਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਲਈ ਹਰਿਦੁਆਰ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖੂਹੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹਰਿਦੁਆਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬੜੀ ਤੰਗੀ ਕੱਟਣੀ ਪਈ।^{੧੪} ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਰੋਟੀਆਂ ਅਪੜਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਅਪੜ ਸਕਦੀਆਂ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਲੋੜ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਅਰਦਾਸ ਦੀ।”^{੧੫}

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ “ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ” ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਬਲਕਿ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾਇਆ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਾਡੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੱਟ ਕੇਸਧਾਰੀ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਪੰਡਤ ਦੇਵਕੀ ਨੰਦਨ ਸਾਡੇ ਇਕ ਘਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾ ਬੈਠੇ।”^{੧੬}

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਰਲਾ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ “ਇਹ ਕਤਲਗਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਰੋਣ ਠੱਲਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ‘ਸਾਧ-ਸੰਤ’ ਅਖਵਾਂਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਰੱਬ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਘਰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਢਾਹ ਕੇ ਪਲ ਵਿਚ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।”^{੧੭}

ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰੀ ਅਣਖ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ “ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥” ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਮਕਾਲੀਨ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੱਟੀਆਂ। ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ।

ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭੂਮਿਕਾ, ਸਫਾ ਹ.
੨. ਉਹੀ ੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੩੦. ੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੬੭. ੫. ਉਹੀ
੬. ਉਹੀ, ਭੂਮਿਕਾ, ਸਫਾ ਕ. ੭. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੬੪.
੮. “ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ-ਘਰ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਵਿਆਹ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।” ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੮.
੯. ਉਹੀ, ਭੂਮਿਕਾ, ਸਫਾ ੫. ੧੦. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੭. ੧੧. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੫੯-੬੦.
੧੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੬੧. ੧੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੯੪-੧੯੫. ੧੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੭੫-੭੬.
੧੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫. ੧੬. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੭੮. ੧੭. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੦੫.

ਜਨਵਰੀ ੨੦੧੪ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

- ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੱਖਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਉਚਾਰਨ

ਪੰਨਾ	ਮੂਲ ਰੂਪ	ਉਚਾਰਨ ਰੂਪ
੨੧੪	ਉਹੀ ਪੀਓ ਉਹੀ ਖੀਓ ਗੁਰਹਿ ਦੀਓ ਦਾਨੁ ਕੀਓ ॥ ਉਹੀ ਭਾਠੀ ਉਹੀ ਪੋਚਾ ਉਹੀ ਪਿਆਰੇ ਉਹੀ ਰੂਚਾ ॥	ਉਹੀ
੧੨੦੩	ਜੈਸੇ ਕੁੰਭ ਉਦਕ ਪੂਰਿ ਆਨਿਓ ਤਬ ਉਹੁ ਭਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸਟੇ ॥	ਉਹੁ
੩੪੨	ਤਬ ਇਹ ਤ੍ਰੀਅ ਉਹੁ ਕੰਤੁ ਕਹਾਵਾ ॥	ਉਹੁ
੮੯੭	ਉਂ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥ ਖਾਲਕੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ ॥	ਉਂਨਮੋ
੧੨੦੩	ਉਨਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਇਆ ਉਧਰਿਆ ਸਗਲ ਬਿਸ੍ਵਾਨ ॥	ਉਨਿ
੧੨੦੫	ਉਇ ਸੁਖ ਕਾ ਸਿਉ ਬਰਨਿ ਸੁਨਾਵਤ ॥	ਉਇ
੬੯੮	ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਦ੍ਰਿੜਾਵਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਘੁਮਰਿ ਪਾਵਹੁ ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਹਰਿ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਿ ਗੁਰ ਮੇਲਹੁ ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਮੋ ਕਉ ਧਾਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਿਲੀਐ ਗੁਰ ਦਾਤੇ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਭਗਤਿ ਕਰਹ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਭਗਤਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਮਾਧੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਿ ਆਪਿ ਵਰਤੈ ਆਪੇ ਨਾਮਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਆਪੇ ਮਥਿ ਮਥਿ ਤਤੁ ਕਢਾਏ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	

*ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧

੬੯੯	ਹਰਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਦ੍ਰਿੜੀ ਮਨਿ ਭਾਈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਹਰਿ ਹਰਿ ਦਾਤਿ ਕਰਹੁ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਗੁਣ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਹਰਿ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਿ ਮਧੂਸੂਦਨ ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ਗੁਣ ਬੋਲਹੁ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਗੁਣ ਜਪਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	
੬੯੯	ਹਰਿ ਹਰਿ ਅਤੁਲੁ ਤੋਲੁ ਅਤਿ ਭਾਰੀ	
	ਗੁਰਮਤਿ ਜਪਿ ਉਮਾਹਾ ਰਾਮ ॥	ਉਮਾਹਾ
੧੩	ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਵਲ ਮਕਰੰਦ ਲੋਭਿਤ ਮਨੋ	
	ਅਨਦਿਨੋ ਮੋਹਿ ਆਹੀ ਪਿਆਸਾ ॥	ਨਦਿਨੋ
੧੨੦੧	ਮੈ ਅਨਦਿਨੋ ਸਦ ਸਦ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਪਿਆ ਹਰਿ ਨਾਉ ॥	
	ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਨਦਿਨੋ ਧਿਆਇ	
	ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਾਹਾਰੀ ॥	ਅਨਦਿਨੋ, ਨਾਉ
੧੧੨੨	ਭਗਤਿ ਵਫਲੁ ਸੁਨਿ ਅੰਚਲੋ ਗਹਿਆ	
	ਘਟਿ ਘਟਿ ਪੂਰ ਸਮਾਨਿਆ ॥	ਅੰਚਲੋ
੪੫੩	ਹਰਿ ਘਟਿ ਘਟੇ ਡੀਠਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੋ	
	ਵੂਠਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਨਾਠੇ ॥	ਅੰਮ੍ਰਿਤੋ
੧੦੮੭	ਮੁਲਿ ਅਮੋਲੁ ਨ ਪਾਈਐ ਵਣਜਿ ਨ ਲੀਜੈ ਹਾਟਿ ॥	ਮੋਲਿ, ਅਮੋਲੁ
੭੯੩	ਸੰਤਾ ਕਉ ਮਤਿ ਕੋਈ ਨਿੰਦਹੁ ਸੰਤ ਰਾਮੁ ਹੈ ਏਕੋ ॥	ਏਕੋ
੧੧੭੭	ਏਕੋ ਏਕੁ ਵਰਤੈ ਹਰਿ ਲੋਇ ॥	
	ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਏਕੋ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਇ ॥	ਏਕੋ
੪੨੮	ਜਿਨ੍ਹਾ ਪਿਰ ਕਾ ਸੁਆਦੁ ਨ ਆਇਓ	
	ਜੋ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਸੁੋ ਕਮਾਹਿ ॥	ਸੁ
੬੪੧	ਜਿਸੁ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਪਿਆਰੇ	
	ਸੁੋ ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ ਉਠਿ ਜਾਇ ॥	ਸੁ
੭੩੦	ਜੈਸਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ ਜੋ ਖਟੇ ਸੁੋ ਖਾਇ ॥	ਸੁ
੯੪੬	ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਸੁੋ ਜਾਣੈ ॥	ਸੁ
੧੧੫੪	ਜੋ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਸੁੋ ਆਇ ਪਹੁਤਾ	
	ਜਨ ਸਿਉ ਵਾਦੁ ਰਚਾਇਆ ॥	ਸੁ
੧੨੫੨	ਬਸਤੋ ਹੋਇ ਹੋਇ ਸੁੋ ਊਜਰੁ ਊਜਰੁ ਹੋਇ ਸੁ ਬਸੈ ॥	ਸੁ
੧੨੯੨	ਸੁੋ ਐਸਾ ਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲੁ ॥	ਸੁ
	ਸੁੋ ਐਸਾ ਰਾਜਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਪਤੀ ॥	ਸੁ
	ਸੁੋ ਐਸਾ ਰਾਜਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਧਣੀ ॥	ਸੁ

੧੩੨੮	ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਕ ਸੇਵੇ ਸਿਖੁ ਸੁ ਖੋਜਿ ਲਹੈ ॥	ਸੁ
੬੯੩	ਸਰਬ ਸੁਇਨ ਕੀ ਲੰਕਾ ਹੋਤੀ ਰਾਵਨ ਸੇ ਅਧਿਕਾਈ ॥	ਸੁਇਨ
੧੧੬੩	ਸੁਇਨ ਕਟੋਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ ॥	ਸੁਇਨ
੧੩੬੦	ਸੁਈ ਨਾਨਕ ਸਖਾ ਜੀਅ ਸੰਗਿ ਕਿਤੋ ॥	ਸੁਈ
੧੩੭੦	ਕਬੀਰ ਸੁਈ ਮੁਖੁ ਧੰਨਿ ਹੈ ਜਾ ਮੁਖਿ ਕਹੀਐ ਰਾਮੁ ॥	ਸੁਈ
੧੩੫	ਪੋਖੁ ਸੁਹੰਦਾ ਸਰਬ ਸੁਖ ਜਿਸੁ ਬਖਸੇ ਵੇਪਰਵਾਹੁ ॥	ਸੁਹੰਦਾ
੭੮	ਹਰਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਹਰਿ	
	ਜਨ ਮਿਲਿ ਜੰਵ ਸੁਹੰਦੀ ॥	ਸੁਹੰਦੀ
੪੦੦	ਸਾਈ ਸੁਹਾਗਣਿ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਭਾਣੀ ਕਰਤਾਰਿ ਰੀ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
੭੮੫	ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸਦਾ ਸੁਹਾਗਣਿ	
	ਆਪਿ ਮੇਲੀ ਕਰਤਾਰਿ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
	ਨਾਨਕ ਪਿਰੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ	
	ਸਾਚਾ ਸਦਾ ਸੁਹਾਗਣਿ ਨਾਰਿ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
੯੩੩	ਸਾਈ ਸੁਹਾਗਣਿ ਠਾਕੁਰਿ ਧਾਰੀ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
੯੫੯	ਸਾਈ ਸੁਹਾਗਣਿ ਸਾਈ ਭਾਗਣਿ ਜੈ	
	ਪਿਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
੫੧੦	ਨਾਨਕ ਸੁਖਿ ਵਸਨਿ ਸੁਹਾਗਣੀ	
	ਜਿਨ੍ ਪਿਆਰਾ ਪੁਰਖੁ ਹਰਿ ਰਾਉ ॥	ਸੁਹਾਗਣੀ
੫੮੧	ਬਈਅਰਿ ਨਾਮਿ ਸੁਹਾਗਣੀ ਸਚੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੋ ॥	ਸੁਹਾਗਣੀ
੧੦੮੮	ਨਾਨਕ ਧੰਨੁ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜੋ ਭਾਵਹਿ ਵੇਪਰਵਾਹ ॥	ਸੁਹਾਗਣੀ
੧੨੧੦	ਛੂਟਰਿ ਤੇ ਗੁਰਿ ਕੀਈ ਸੁਹਾਗਣਿ	
	ਹਰਿ ਪਾਇਓ ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਨੀ ॥	ਸੁਹਾਗਣਿ
੧੨੧੮	ਦਾਮੋਦਰ ਦਇਆਲ ਆਰਾਧਹੁ	
	ਗੋਬਿੰਦ ਕਰਤ ਸੁਹਾਵੈ ॥	ਸੁਹਾਵੈ
੩੮੩	ਸਰਣਿ ਪਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸੁਹੇਲਾ ॥	ਸੁਹੇਲਾ
੧੧੨੨	ਸੁਖ ਸਾਗਰੋ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਆ	
	ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਹਾਰੇ ॥	ਸਾਗਰੋ
੧੩੦੭	ਪ੍ਰਾਨ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਰਬਸੁ ਹਰਿ ਗੁਨ ਨਿਧੇ ਸੁਖ ਮੋਰ ॥	ਸਰਬਸੋ
੧੩੩੫	ਸੋਈ ਭਗਤੁ ਸੁਘੜੁ ਸੋਜਾਣਾ ॥	ਸੋਜਾਣਾ
੭੭	ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚਉਥੈ ਪਹਰੈ	
	ਸਫਲਿਉ ਰੈਣਿ ਭਗਤਾ ਦੀ ॥੪॥੧॥੩॥	ਸਫਲਿਉ

੧੧੭੩	ਸਫਲਿਉ ਬਿਰਖੁ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰਿ ॥	ਸਫਲਿਉ
੧੨੦੪	ਹੀਂਉ ਦੇਂਉ ਸਭੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਉ ਸੀਸੁ ਚਰਣ ਪਰਿ ਰਾਖਿਓ ॥	ਹੀਂਉ
੯੮੩	ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਕੈ ਦੀਬਾਨਿ ਖਬਰਿ ਹੁਈ ਗੁਰਿ ਗਿਆਨੁ ਖੜਗੁ ਲੈ ਮਾਰੇ ॥	ਹੁਈ
੧੨੫੫	ਹਮ ਨੀਚ ਹੁੰਤੇ ਹੀਣਮਤਿ ਝੂਠੇ ਤੂ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਣਹਾਰਾ ॥	ਹੁੰਤੇ
੧੧੯੧	ਪੂੰਜੀ ਮਾਰ ਪਵੈ ਨਿਤ ਮੁਦਗਰ ਪਾਪੁ ਕਰੇ ਕੁਟਵਾਰੀ ॥	ਕੁਟਵਾਰੀ
੧੨੦੧	ਸਭ ਦੂਖਨ ਕੋ ਹੰਤਾ ਸਭ ਸੂਖਨ ਕੋ ਦਾਤਾ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥	ਗਾਉ
੩੯੮	ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਜੰਜਾਲੁ ਕਾਜਿ ਨ ਕਿਤੈ ਗਨੋ ॥ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੁ ਨਿਹਚਲੁ ਏਹੁ ਧਨੋ ॥	ਗਨੋ ਧਨੋ
੧੦੩੫	ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ ਗੋਆਲਾ ॥	ਗੁਆਲਾ
੧੩੫੦	ਬੇਧੀਅਲੇ ਗੋਪਾਲ ਗੋਸਾਈ ॥	ਗੁਸਾਈ
੧੦੯੭	ਸੋ ਮੰਗਾ ਦਾਨੁ ਗੋਸਾਈਆ ਜਿਤੁ ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ ॥	ਗੁਸਾਈਆ
੨੮੨	ਟੂਟੀ ਗਾਢਨਹਾਰ ਗੋਪਾਲ ॥	ਗੁਪਾਲ
੮੩੩	ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੂਆ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਵੈ ਮਿਲਉ ਗੋਪਾਲ ਨੀਸਾਨੁ ਬਜਈਆ ॥	ਗੁਪਾਲ
੮੯੧	ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਗੋਪਾਲ ਗੋਵਿੰਦ ॥	ਗੁਪਾਲ
੮੯੩	ਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂ ਨ ਬਿਸਰੁ ਗੋਪਾਲ ॥	ਗੁਪਾਲ
੯੨੫	ਜਗਦੀਸ ਈਸ ਗੋਪਾਲ ਮਾਧੋ ਗੁਣ ਗੋਵਿੰਦ ਵੀਚਾਰੀਐ ॥	ਗੁਪਾਲ
੯੨੬	ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਗੋਪਾਲ ਕੀ ਗੋਵਿੰਦ ਸੰਕਟ ਮੋਚ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੧੨੧	ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਉਚਾਰੁ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਭਏ ਕਲਮਲ ਹਾਨ ॥ ਤਜਿ ਗੋਪਾਲ ਜਿ ਆਨ ਲਾਗੇ ਸੇ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਰੋਤ ॥	ਗੁਪਾਲ ਗੁਪਾਲ
੧੧੫੦	ਗੁਣ ਗੋਪਾਲ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਧਿਆਇਆ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੧੫੬	ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਲਖੇ ਗੋਪਾਲ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੧੮੪	ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਗਟੇ ਗੋਪਾਲ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੧੯੪	ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਿ ਦੇਹੁ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੨੨੩	ਸਾਜਨ ਮੀਤ ਸਖਾ ਹਰਿ ਮੇਰੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥	ਗੁਪਾਲ

੧੨੨੭	ਤਿਆਗਿ ਗੋਪਾਲ ਅਵਰ ਜੋ ਕਰਣਾ ਤੇ ਬਿਖਿਆ ਕੇ ਖੂਹ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੨੨੯	ਕਰ ਜੋਰਿ ਨਾਨਕੁ ਸਰਨਿ ਆਇਓ ਗੋਪਾਲ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੨੭੨	ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਗਾਉ ਨੀਤ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੩੦੩	ਕਰੁਣ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਗੋਪਾਲ ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਨਾਨਕ ਉਧਰੁ ਸਰਨਿ ਪਰੀਆ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੩੫੬	ਬਿਚਰਤੇ ਨਿਰਭਯੰ ਸਤੁ ਸੈਨਾ ਧਾਯੰਤੇ ਗੋਪਾਲ ਕੀਰਤਨਹ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੩੫੯	ਭਜੁ ਸਾਧਸੰਗਿ ਗੋਪਾਲ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਚਰਣ ਸਰਣ ਉਧਰਣ ਕ੍ਰਿਪਾ ॥	ਗੁਪਾਲ
੧੦੪	ਤੁਮਰੇ ਕਰਤਬ ਤੁਮ ਹੀ ਜਾਣਹੁ ਤੁਮਰੀ ਓਟ ਗੋਪਾਲਾ ਜੀਉ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੧੯੦	ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਭਜਹਿ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੬੧੧	ਸਾਧਸੰਗਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸਿਮਰੈ ਸਦਾ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੬੧੫	ਜਪ ਤਪ ਸੰਜਮ ਗਿਆਨ ਤਤ ਬੇਤਾ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੬੭੨	ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਨਾਨਕ ਸੰਗਿ ਰਵਿਆ ਜਿਉ ਮਾਤਾ ਬਾਲ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੧੦੮੦	ਦਾਸ ਦਾਸਨ ਕੋ ਕਰਿ ਲੇਹੁ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੧੦੮੫	ਉਤਮ ਬਾਣੀ ਗਾਉ ਗੋਪਾਲਾ ॥	ਗੁਪਾਲਾ
੨੫੪	ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਆਪਹਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਨਕ ਸੰਤ ਮਤਾਂਤ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੮੬੬	ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲ ਦਇਆਲ ਗੋਬਿੰਦ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੧੧੫੯	ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਭੂਲਿ ਮਤ ਜਾਹੁ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੧੨੩੦	ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਾਇ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾ ਗਾਇ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੧੩੪੮	ਜਿਸ ਨੋ ਭਏ ਗੋਬਿੰਦ ਦਇਆਲਾ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੧੩੬੪	ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਨਾ ਸੰਗੀ ਭਜਹਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੧੩੮੬	ਜਿਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹੋਯਉ ਗੋਬਿੰਦੁ ਸਰਬ ਸੁਖ ਤਿਨਹੁ ਪਾਏ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੮੦੦	ਜਪਿ ਮਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦੇ ॥	ਗੁਬਿੰਦੇ

੧੧੯੬	ਸੰਸਾਰੁ ਸਮੁੰਦੇ ਤਾਰਿ ਗੋਬਿੰਦੇ ॥	ਗੁਬਿੰਦੇ
੪੪੨	ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਰੂ ਹੈ ਨਾਨਕ ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥	ਗੁਵਿੰਦੁ
੮੯੮	ਪ੍ਰਗਟੇ ਆਨੂਪ ਗੋਵਿੰਦ ॥	ਗੁਬਿੰਦ
੮੯੧	ਦਇਆ ਧਾਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ਗੋਸਾਈ ॥	ਗੁਸਾਈ
੧੦੩੫	ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ ਗੋਆਲਾ ॥	ਗੁਆਲਾ
੧੨੦੧	ਹਰਿ ਘਟਿ ਘਟੇ ਘਟਿ ਬਸਤਾ ਹਰਿ ਜਲਿ ਥਲੇ ਹਰਿ ਬਸਤਾ ਹਰਿ ਥਾਨ ਥਾਨੰਤਰਿ ਬਸਤਾ ਮੈ ਹਰਿ ਦੇਖਨ ਕੇ ਚਾਉ ॥	ਚਾਉ
੯੧੪	ਕਾਹੂ ਬਿਹਾਵੈ ਪਰ ਦਰਬ ਚੋਰਾਏ ॥	ਚੁਰਾਏ
੫੮੧	ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਥਾਪਿ ਵਤਾਇਆ ਜਾਲੋ ਸੋ ਸਾਹਿਬੁ ਪਰਵਾਣੇ ॥	ਜਾਲੋ
੨੫	ਆਪੇ ਵੇਖੈ ਸੁਣੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨੋ ॥	ਜਹਾਨੋ
੮੮	ਸੋ ਭਗਉਤੀ ਜੋ ਭਗਵੰਤੈ ਜਾਣੈ ॥	ਜੁ
੬੭	ਨਾਮਾ ਛੀਬਾ ਕਬੀਰੁ ਜੋਲਾਹਾ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥	ਜੋਲਾਹਾ
੩੭੯	ਰਾਜ ਮਿਲਕ ਜੋਬਨ ਗ੍ਰਿਹ ਸੋਭਾ ਰੂਪਵੰਤੁ ਜੋਆਨੀ ॥	ਜੋਆਨੀ
੭੮੩	ਤਹ ਜਨਮ ਨ ਮਰਣਾ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਪਾਈਐ ਜੁਨੀਐ ॥	ਜੁਨੀਐ
੧੧੧੦	ਤਿਨ ਘਰੁ ਰਾਖਿਅੜਾ ਜੋ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗੈ ਰਾਮ ॥	ਜੁ
੧੧੯੬	ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੋ ਜਪੈ ਨਾਮੁ ॥	ਜੁ
੧੩੯੬	ਰੁਦ੍ਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਕਬਿ ਜਨ ਭਲੁ ਉਨਹ ਜੋ ਗਾਵੈ ॥	ਜੁ
੧੨੦੧	ਨਿਤ ਨਿਤ ਜਾਗਰਣੁ ਕਰਹੁ ਸਦਾ ਸਦਾ ਆਨੰਦੁ ਜਪਿ ਜਗਦੀਸੋਰਾ ॥	ਜਗਦੀਸੋਰਾ
੭੪੪	ਸਰਬ ਸੂਖ ਫਿਰਿ ਨਹੀ ਡੋਲਾਇਆ ॥	ਡੋਲਾਇਆ
੯੩੯	ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ ॥	ਡੋਲਾਈ
੧੩	ਸਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤੋਹਿ ਕਉ ਸਹਸ ਮੂਰਤਿ ਨਨਾ ਏਕ ਤੋਹੀ ॥	ਤੋਹੀ
੩੩੦	ਰੇ ਜੀਅ ਨਿਲਜ ਲਾਜ ਤੋਹਿ ਨਾਹੀ ॥	ਤੋਹਿ

੫੯	ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਇਸੀ ਸਚੁ ਤਰਾਜੀ ਤੋਲੁ ॥	ਤੁਲਾਇਸੀ
੬੯੯	ਸਭਿ ਤੀਰਥ ਵਰਤ ਜਗ ਪੁੰਨ ਤੋਲਾਹਾ ॥	ਤੁਲਾਹਾ
੯੩੨	ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਵੈ ਤੋਲੈ ॥	ਤੁਲਾਵੈ
੭੫	ਝੂਠਾ ਰੁਦਨੁ ਹੋਆ ਦੋਆਲੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਭਇਆ ਪਰਾਇਆ ॥	ਦੋਆਲੈ
੩੦੩	ਓਹੁ ਘਰਿ ਘਰਿ ਹੰਢੈ ਜਿਉ ਰੰਨ ਦੋਹਾਗਣਿ ਓਸੁ ਨਾਲਿ ਮੁਹੁ ਜੋੜੇ ਓਸੁ ਭੀ ਲਛਣੁ ਲਾਇਆ ॥	ਦੁਹਾਗਣਿ
੩੯੮	ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਜੰਜਾਲੁ ਕਾਜਿ ਨ ਕਿਤੈ ਗਨੋ ॥ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੁ ਨਿਹਚਲੁ ਏਹੁ ਧਨੋ ॥	ਧਨੋ
੧੩੧੩	ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਧੰਨੁ ਧਨੋ ਧੰਨ ਧੰਨ ਧਨੋ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਬੁਲਗ ਬੁਲੇਗੀਆ ॥	ਧਨੋ
੪੩੬	ਹਰਿ ਨਾਮੋ ਵਣਜੜਿਆ ਰਸਿ ਮੋਲਿ ਅਪਾਰਾ ਰਾਮ ॥	ਨਾਮੋ
੯੪੪	ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ਨਾਮੋ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥	ਨਾਮੋ
੯੬੩	ਨਾਮੋ ਹੀ ਇਸੁ ਮਨ ਕਾ ਅਧਾਰੁ ॥	ਨਾਮੋ
੧੨੦੧	ਮੈ ਅਨਦਿਨੋ ਸਦ ਸਦ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਪਿਆ ਹਰਿ ਨਾਉ ॥	ਨਾਉ
੧੪੨੪	ਗੁਰਮਤੀ ਨਾਮੁ ਨਿਰਮਲੋ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ॥	ਨਿਰਮਲੋ
੧੩੩੭	ਦਾਤਿ ਕਰੈ ਨਹੀ ਪਛੋਤਾਵੈ ॥	ਪਛੋਤਾਵੈ
੨੫	ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਹੁਕਮੁ ਸੋਈ ਪਰਵਾਨੋ ॥	ਪਰਵਾਨੋ
੧੨੦੧	ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੇ ਹਉ ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵਾ ਪਾਉ ॥	ਪਾਉ
੭੯੩	ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਸੋ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ ਬਿਬੇਕੋ ॥	ਬਿਬੇਕੋ
੧੦੯੮	ਮੈ ਲਖ ਵਿੜਤੇ ਸਾਹਿਬਾ ਜੇ ਬਿੰਦ ਬੁਲਾਈਆ ॥	ਬੁਲਾਈਆਂ
੧੨੦੩	ਕਿਆ ਹਮ ਕਥਹ ਕਿਛੁ ਕਥਿ ਨਹੀ ਜਾਣਹ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬੁਲਾਨ ॥	ਬੁਲਾਨ
੧੩੮੬	ਜਿਹ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨੁ ਭਯੋ ਸਤਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਪਿਆਰੁ ॥	ਭਯੁ (ਭਇਉ)
੬੫੮	ਸਰਬੇ ਏਕੁ ਅਨੇਕੈ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਘਟ ਭੋਗਵੈ ਸੋਈ ॥	ਭੁਗਵੈ
੧੧੨੦	ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਸੰਪੈ ਸੁਖ ਭੋਗਵੈ ਸੰਗਿ ਨ ਨਿਬਹਤ ਮਾਤ ॥	ਭੁਗਵੈ
੯੫੬	ਕਿਆ ਕਰੇ ਏਹ ਬਪੁੜੀ ਜਾਂ ਭੁਲਾਏ ਸੋਇ ॥	ਭੁਲਾਏ
੧੧੨੮	ਮਮਤਾ ਲਾਇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ॥	ਭੁਲਾਇਆ

੨੫	ਆਪੇ ਨੇੜੈ ਦੂਰਿ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪੇ ਮੰਝਿ ਮਿਆਨੋ ॥	ਮਿਆਨੋ
੪੫੪	ਹਰਿ ਮਿਲੇ ਨਰਾਇਣ ਨਾਨਕਾ ਮਾਨੋਰਥੋ ਪੂਰਾ ॥	ਮਾਨੋਰਥੋ
੪੮੭	ਬਾਜੀਗਰ ਸਉ ਮੋਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨਿ ਆਈ ॥	ਮੁਹਿ
੧੩੬੭	ਕਬੀਰ ਨਾ ਮੋਹਿ ਛਾਨਿ ਨ ਛਾਪਰੀ ਨਾ ਮੋਹਿ ਘਰੁ ਨਹੀ ਗਾਉ ॥	ਮੁਹਿ
੧੩੬੮	ਏਕੁ ਜੁ ਸਾਧੂ ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਤਿਨ੍ਹਿ ਲੀਆ ਅੰਚਲਿ ਲਾਇ ॥	ਮੁਹਿ
੧੧੫੭	ਕੋਟਿ ਮੁਨੀਸਰ ਮੋਨਿ ਮਹਿ ਰਹਤੇ ॥	ਮੁਨਿ
੧੨੪੬	ਪੜਿ ਪੜਿ ਪੰਡਿਤ ਮੋਨੀ ਥਕੇ ਦੇਸੰਤਰ ਭਵਿ ਥਕੇ ਭੇਖਧਾਰੀ ॥	ਮੁਨੀ
੧੩੬੭	ਕਬੀਰ ਮਾਟੀ ਕੇ ਹਮ ਪੁਤਰੇ ਮਾਨਸੁ ਰਾਖਿਓ ਨਾਉ ॥	ਰਾਖਿਓ
੧੦੮੭	ਮੋਲਿ ਅਮੋਲੁ ਨ ਪਾਈਐ ਵਣਜਿ ਨ ਲੀਜੈ ਹਾਟਿ ॥	ਮੋਲਿ
੧੩੪੦	ਮੁਕਤੋ ਸਾਧੂ ਧੂਰੀ ਨਾਵੈ ॥	ਮੁਕਤੋ
੧੩੪੭	ਉਰਝਿ ਪਰਿਓ ਮਨ ਮੀਠ ਮੋਹਾਰਾ ॥	ਮੁਹਾਰਾ
੧੨੦੧	ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਆਨੰਦ ਭਏ ਮੈ ਦੇਖਿਆ ਹਰਿ ਰਾਉ ॥	ਰਾਉ
੨੧	ਏਹੁ ਮਨੋ ਮੂਰਖੁ ਲੋਭੀਆ ਲੋਭੇ ਲਗਾ ਲੋਭਾਨੁ ॥	ਲੁਭਾਨ
੩੦੭	ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੈ ਵਲਿ ਹੈ ਤਾਂ ਝਖਿ ਝਖਿ ਮਰੈ ਸਭ ਲੋਕਾਈ ॥	ਲੁਕਾਈ
੬੬੭	ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਜਪਿ ਲੋਚ ਲੋਚਾਨੀ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਬਨਵਾਲੀ ॥	ਲੁਚਾਨੀ
੭੮੬	ਮੁੰਧ ਇਆਣੀ ਦੁੰਮਣੀ ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ ਲੋਭਾਇ ॥	ਲੁਭਾਇ
੯੦੩	ਜਿਹਵਾ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸਾਦਿ ਲੋਭਾਨਾ ॥	ਲੁਭਾਨਾ
੧੦੯੬	ਦਸ ਨਾਰੀ ਇਕੁ ਪੁਰਖੁ ਕਰਿ ਦਸੇ ਸਾਦਿ ਲੋਭਾਈਆ ॥	ਲੁਭਾਈਆ
੧੧੯੭	ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਬਿਸਰੀ ਲਾਜ ਲੋਕਾਨੀ ॥	ਲੁਕਾਨੀ
੧੨੧੦	ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਸਭ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ ਲੋਕਾਨੀ ॥	ਲੁਕਾਨੀ
੧੨੪੯	ਜੇ ਆਪਿ ਪਰਖ ਨ ਆਵਈ ਤਾਂ ਪਾਰਖੀਆ ਥਾਵਹੁ ਲਇਓ ਪਰਖਾਇ ॥	ਲਇਓ

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-੩੬

ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਇਹੁ ਮਨੁ ਕਰਮਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਧਰਮਾ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਪੰਚ ਤਤੁ ਤੇ ਜਨਮਾ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੫)

‘ਮਨ’ ਸੰਬੰਧੀ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸੂਤਰ ਮਨ ਹੀ ਹੈ। ਮਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮਨ ਪੱਖੋਂ ਪਛੜੇਪਨ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗਿ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ- ‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ- ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ। ਨਿਰਗੁਣ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਅਸਥੂਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵੀ ਦੋ ਵਜੂਦ ਹਨ- ਤਨ ਤੇ ਮਨ। ਤਨ ਅਸਥੂਲ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਤਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਸਥੂਲ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਹਨ।

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਗਭਗ ਸਭ ਆਰੀਅਨ ਭਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਪਰਖਣ-ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਚੇਤਨਤਾ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਸੂਚਨਾ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਹਰਖ-ਸੋਗ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਯੋਗ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਵੀ ਮਨ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੋਧੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮਨ ਛੇਵੀਂ ਇੰਦ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਕੁਝ ਗਿਣਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਿਣਦੀ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਗਿਣਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਨ ਦੇ ਵਜੂਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ ਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਰਾਗ ਆਸਾ ਅਧੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਫਰੀਦਕੋਟੀਏ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ, “ਇਹੀ ਮਨ ਕਰਮਕਾਂਡੀਓਂ ਸੇ ਮਿਲ ਕਰ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਬੈਠਤਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਮਨ ਧਰਮੀ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ।

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਵਾਸਤਵ ਤੇ ਯਹ ਮਨ ਪੰਚ ਤੱਤਾਂ ਸੇ ਉਪਜਾ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਇਨ ਤਤਾਂ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਸਭ ਇਸ ਮੇਂ ਬਨੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ।”

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਦਾ ਅਕਾਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਤਨ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਅਸਥੂਲ ਤਨ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲਾਂ, ਫੁਰਨਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ।

‘ਸਮ-ਅਰਥ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਮਨ ਲਈ ਉਡਨ ਪੰਖੇਰੂ, ਅਧਿਆਤਮ, ਆਤਮ, ਹਿਰਦਾ, ਚਿਤ, ਜੀਉ, ਜੀਅੜਾ, ਦਿਲ, ਨਫਸ, ਮਨਸ, ਮਨੂਆ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ‘ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ’ ਵਿਚ ਮਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅੰਤਹਕਰਣ (ਭੀਤਰੀ ਇੰਦ੍ਰਯ) ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਕਲਪੇ ਹਨ।

੧. ਮਨ (ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਰੂਪ ਵਿੱਤ) (ਸੰਕਲਪ-ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪ-ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਭਾਵ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।)

੨. ਬੁੱਧਿ (ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਯ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ)

੩. ਚਿਤ (ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)

੪. ਅਹੰਕਾਰ (ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)

ਹੁਣ ਪੰਜ ਤੱਤ ਤੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜ ਤੱਤ ਜੋ ਤਨ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ ਉਹ ਹਨ- ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨ, ਪਵਨ, ਤੇ ਅਕਾਸ਼। ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਾਵ ਧਰਤੀ ਦਾ ਤੱਤ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਲ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਬੀਰ-ਰਸ, ਗੈਰਤ। ਪਵਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਤੇ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ।

ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰੀ ਨੇ ‘ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :-

੧. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਗੁਣ:- ਹੱਡ, ਮਾਸ, ਨਖ, ਤੁਚਾ, ਰੋਮ।

੨. ਜਲ ਦੇ ਗੁਣ:- ਵੀਰਯ, ਲਹੂ, ਮਿੱਜ, ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ ।

੩. ਅਗਨੀ ਦੇ ਗੁਣ:- ਨੀਂਦ, ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ, ਪਸੀਨਾ, ਆਲਸ।

੪. ਪਵਨ ਦੇ ਗੁਣ:- ਧਾਰਣ (ਫੜਨਾ), ਚਾਲਨ (ਧਕੇਲਨਾ), ਫੈਂਕਨਾ, ਸਮੇਟਨਾ, ਫੈਲਾਉਣਾ।

੫. ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਗੁਣ:-ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੱਜਾ, ਮੋਹ, ਲੋਭ ਆਦਿ।

ਤੱਤ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਭੂਤ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ (ਤੱਤ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ) ਸ਼ਬਦ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਤਨ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਜਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਮਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤਨੁ ਹਟੜੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੨)

ਭਾਵ ਤਨ ਤਾਂ ਇਕ ਹੱਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਣਜ ਵਿਹਾਰ ਮਨ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਭਾਰਤੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡਾ ਮਨ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿੰਬ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।’

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਨਗਰੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਜਾ ਪੰਚ ਵਸਹਿ ਵੀਚਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੦੭)

ਸਾਡੇ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਹਨ- ਨੱਕ, ਕੰਨ, ਅੱਖਾਂ, ਰਸਨਾ, ਤੁਚਾ (ਚਮੜੀ)। ਨੱਕ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੁੰਘਣਾ ਭਾਵ ਗੰਧ ਹੈ। ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੁਣਨਾ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ। ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਦੇਖਣਾ ਭਾਵ ਰੂਪ। ਰਸਨਾ (ਜੀਭ) ਦਾ ਕਾਰਜ ਚਖਣਾ ਭਾਵ ਰਸ। ਤੁਚਾ (ਚਮੜੀ) ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਪਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਠੰਡੇ ਤੱਤੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਤਨ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਮਨ ਪਾਸ ਗਿਆਨ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ (ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਮੂੰਹ, ਗੁੱਦਾ, ਲਿੰਗ) ਨੂੰ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਫੁਰਨਿਆਂ ਜਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਜੋ ਪੁਲੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਖਮ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ’ਤੇ ਮਹੀਨਾ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੩ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੨੩੩੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ

ਪੁਸਤਕ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼

ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਕੀਮਤ : ੧੫੦ ਰੁਪਏ

ਸਫੇ : ੪੦੦

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੁਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਧਰਮ-ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਕਫੀਅਤ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਚਾਹਵਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ-ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼' ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ।

‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ’ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅੰਦਰ ਜਾਗਤ-ਜੋਤਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਸਥਿਤ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ, ਜਾਤ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਹਦੂਦ ਅੰਦਰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ, ਜੁੱਤੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

‘ਕੋਸ਼’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਭੰਡਾਰ’। ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ- Store House or Treasure- ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ -“ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਾਂ ਭੰਡਾਰ।”

ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼’ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ/ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਇਕ ਕੋਸ਼/ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਧਾਈ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਛਪਾਈ ਪੱਖੋਂ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਤੇ ਹਾਰਡ ਬੋਰਡ ਜਿਲਦ ਸਹਿਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕਲਮਵੰਦ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਦੇਸ਼ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਦੀਦਾਰੀ ਹਰਫ਼' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ੪੦੦ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾ ਨੰ: ੧੧ ਤੋਂ ੩੮੭ ਤਕ ਲੱਗਭਗ ੮੩੦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ/ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚ ਕੇ ਅਤੇ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਲਿਸਟ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ੯ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਮਾਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਹੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਲਦੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਕਿਹੜੀ ਸੰਸਥਾ ਸੁਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ; ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਕਿਸ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਮੁੱਖ ਨਗਰ, ਸ਼ਹਿਰ, ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਸਥਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼' ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਖੋਜੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਖੋਜ

ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੁਘੜ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਇੱਕੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਉਣਾ ਭਵਿੱਖੀ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੇਗਾ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਇੰਦਰਾਜ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

—ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਰੂਫ ਰੀਡਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ (ਮਾਸਿਕ)

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੋ: ੯੮੭੬੧-੯੯੩੯੭ ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੁ-ਮਾੜੇ . . . ਸਫਾ ੬੮ ਦਾ ਬਾਕੀ

੧੩੦੦ ਈਤ ਉਤ ਕਹਾ ਲੋਭਾਵਹਿ ਏਕ ਸਿਉ ਮਨੁ ਲਾਇ ॥ ਲੁਭਾਵਹਿ
੧੦੯੮ ਖਾਕੁ ਲੁੜੇਦਾ ਤੰਨਿ ਖੇ ਜੋ ਰਤੇ ਦੀਦਾਰ ॥ ਲੁੜੇਦਾ

ਨੋਟ: ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ () ਨਾਲ ਹੈ, ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ () ਔਂਕੜ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ: ਉਇ ਉਹੀ ਉਹ ਉਹ ਉਂਨਮੋ ਉਮਾਹਾ ਸੁ ਸੁਇਨ ਸੁਈ ਸੁਹੰਦਾ ਸੁਹੰਦੀ ਸੁਹਾਗਣਿ ਸੁਹਾਗਣੀ ਸੁਹਾਗਨਿ ਸੁਹਾਵੈ ਸਫਲਿਉ ਹੁਈ ਹੁਤੇ ਕੁਟਵਾਰੀ ਗੁਆਲਾ ਗੁਸਾਈ ਗੁਸਾਈਆ ਗੁਪਾਲ ਗੁਪਾਲਾ ਗੁਬਿੰਦ ਗੁਬਿੰਦੇ ਗੁਵਿੰਦੁ ਗੁਬਿੰਦ ਗੁਸਾਈ ਗੁਆਲਾ ਚੁਰਾਏ ਜੁ ਜੁਨੀਐ ਜੁ ਡੁਲਾਇਆ ਡੁਲਾਈ ਤੁਲਾਇਸੀ ਤੁਲਾਹਾ ਤੁਲਾਵੈ ਦੁਹਾਗਣਿ ਬੁਲਾਈਆਂ ਬੁਲਾਨ ਭਯੁ (ਭਇਉ) ਭੁਗਵੈ ਭੁਲਾਇਆ ਭੁਲਾਏ ਮੁਹਿ ਮੁਨਿ ਮੁਨੀ ਰਾਖਿਉ ਮੁਹਾਰਾ ਲੁਭਾਨ ਲੁਕਾਈ ਲੁਚਾਨੀ ਲੁਭਾਈ ਲੁਭਾਨਾ ਲੁਭਾਈਆਂ ਲੁਕਾਨੀ ਲਇਉ ਲੁਭਾਵਹਿ ਲੁੜੇਦਾ

ਨੋਟ: ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ () ਨਾਲ ਹੈ, () ਹੋੜੇ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ:

ਓਨਿ ਅਨਦਿਨੋ ਨਾਓ ਅੰਚਲੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੋ ਮੇਲਿ ਅਮੋਲੁ ਏਕੋ ਸਾਗਰੋ ਸਰਬਸੋ ਸੋਜਾਣਾ ਹੀਓ ਗਾਓ ਗਨੋ ਧਨੋ ਚਾਓ ਜਾਲੋ ਜਹਾਨੋ ਜੋਲਾਹਾ ਜੋਆਨੀ ਜਗਦੀਸੋਰਾ ਤੋਹੀ ਤੋਹਿ ਦੋਆਲੈ ਧਨੋ ਨਾਮੋ ਨਾਓ ਨਿਰਮਲੋ ਪਛੋਤਾਵੈ ਪਰਵਾਨੋ ਪਾਓ ਬਿਬੇਕੋ ਮਿਆਨੋ ਮਾਨੋਰਥੋ ਮੇਲਿ ਮੁਕਤੋ ਰਾਓ। ■

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਦਿੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਰਮਾਣ ਅਰੰਭ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੧੮ ਦਸੰਬਰ: ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਤ ਤਕਰੀਬਨ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਵਿਖੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਦਿੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਦਾ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਸ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਆਉਂਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਦੀਵਾਨ ਟੇਡਰ ਮੱਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਸ੍ਰੀ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਤਕਰੀਬਨ ੭੫ ਫੀਸਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਕੰਮ ਜਲਦੀ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੱਥਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੩੦ ਦਸੰਬਰ: ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਨਕਸ਼ਾ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੬ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਤੇ ਨਕਾਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਪੁੱਤਰ ਵੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਇਸ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਕਾਸ਼

ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਪੂਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਛੜੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ਣ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਜਬਰੀ ਕੇਸ

ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੩੦ ਦਸੰਬਰ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜਬਰੀ ਕੇਸ ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਜਪੁਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਜਗੜ੍ਹ ਨਿਵਾਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਸਣੇ ੭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਕੇਸ

ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਲੂੰਧਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਉਪਰੰਤ ਰੀਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰੀਪੋਰਟ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਏ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਲੇਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਐਸੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਨਾ ਵਾਪਰੇ।

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ੧੯੮੪ ਈ: 'ਚ ਹੋਏ ਹਮਲੇ

ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦਾ ਰੋਲ ਸ਼ਰਮਨਾਕ- ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੧੪ ਜਨਵਰੀ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੀਡੀਆ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੂਨ, ੧੯੮੪ ਈ: ਵਿਚ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਹਮਲੇ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਨ 'ਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਇਕ ਅਤੀ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਅਤੇ ਘਿਨਾਉਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਤੇ ਹੱਡ-ਤੋੜ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਭਾਰਤ ਜੋ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ੯੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸੇ ਚੁੰਮੇ। ਸਿੱਖ ਇਕ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਕੌਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਮਲਾ, ਜੋ ੧੯੮੪ ਈ: 'ਚ ਹੋਇਆ, ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਘਿਨਾਉਣੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਰਗਾ ਦੇਸ਼ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਲੰਬਿਤਦਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ

ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਵਨ-ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ 'ਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫ਼ਸੋਸਜਨਕ ਅਤੇ ਘਿਨਾਉਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਝੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਗਰਦਾਨਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪੁੱਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਨਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖ਼ੁਫੀਆ ਪੱਤਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੰਗੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਦੱਬ-ਕੁਚਲ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾਂ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।



ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਹਲਕਾ ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇ, ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ ਹਲਕਾ ਮੋਗਾ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਖੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਉਲੀਕੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਹਿਤ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕੋਕਰੀ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦੦ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਤੀ ੧ ਤੋਂ ੩੦ ਜੂਨ, ੨੦੧੩ ਤਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੬੦੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕੈਂਪਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਬੀਬੀ ਕਾਹਨ ਕੌਰ ਮੋਗਾ, ਵਿਖੇ ੧੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਗੁ: ਭਾਈ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਝੰਡੇਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ੧੦੭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁ: ਬਾਬਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਨਗਰੀ, ਮੋਗਾ ਵਿਖੇ ੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਕੰਡਿਆਲ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ, ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩	ਗੁ:ਸਾਹਿਬ,ਪਿੰਡ ਗਰਨਾਲਾ(ਅੰਬਾਲਾ)	੫੦
੦੨ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩	ਗੁ:ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੀਲੋਖੇੜੀ (ਕਰਨਾਲ)	੧੧
੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩	ਗੁ:ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਟੈਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ (ਅੰਬਾਲਾ)	੩੨
੧੬ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਨਗਲਾ (ਸ਼ਾਹਬਾਦ)	੪੦

੧੭ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਗੁ:ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਟੈਚ ਗੁ: ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ਼

(ਅੰਬਾਲਾ)

੧੬

੨੬ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਲਾਹਾ, ਨਰਾਇਣਗੜ੍ਹ

(ਅੰਬਾਲਾ)

੨੫

ਪਿੰਡ ਬਰਾਸ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅੰਤਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜੋਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਆ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਬਰਾਸ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੦ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ 'ਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਲੋਤਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆਂ ਅਤੇ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਨਿਹਾਲਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੬ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਮਸਤਗੜ੍ਹ, ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਲਗੋਂ, ਕਵੀਸ਼ਰ ਗਿ: ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕਾ, ਢਾਡੀ ਗਿ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਮਿਤੀ ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਰਾਜ ਬਾਗ, ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪਲੋਟਾ ਸਾਂਬਾ, ੧੫ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਕੋਲਪੁਰ ਸਾਂਬਾ, ਅਤੇ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁ: ਮਾਤਾ ਚਾਂਦ ਕੌਰ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੦੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ

ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਲਰਕ ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਹਲਕਾ ਰਾਮਪੁਰ ਫੂਲ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਖੇ

ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂਸਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਮਹਿਰਾਜ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਹਲਕਾ ਰਾਮਪੁਰ ਫੂਲ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੦ ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ੧੪ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਹਿਤ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਗੁ: ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਮਹਿਰਾਜ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੫੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇ. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਫਰਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ, ਚੌੜਾ ਖੁਰਦ, ਚੌੜਾ ਕਲਾਂ, ਕਮਾਲਪੁਰ, ਤਲਵੰਡੀ, ਮਾਨੇਪੁਰ, ਬਲਗਣ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਨੱਥੂ ਸਿੰਘ, ਕਾਲੂਪੁਰ, ਹਰਦੋਛੀ ਅਤੇ ਅੱਲਤ ਪਿੰਡੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੧੮ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੩ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੫੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੩੦ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੜੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੨੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੨-੨੦੧੪